

Dövlətimiz – dilimiz

(Elmi məqalələr toplusu)

Bakı-2020

Tərtibçi-redaktor:
Gülayə Rzayeva

“Dövlətimiz - dilimiz”. Elmi məqalələr toplusu.
Bakı, “Maarif” nəşriyyatı, 2020, 56 səh.

Bu toplu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə yardımı ilə “Qayğı və Himayə” Xeyriyyə Fondu tərəfindən həyata keçirilən “Azərbaycan dövlət dilinin qorunması və inkişafı istiqamətində tədbirlərin təşkili” layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır.

© “Qayğı və Himayə” Xeyriyyə Fondu, 2020

Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair

Dövlət Proqramı

**Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
2013-cü il 9 aprel tarixli Sərəncamı ilə
təsdiq edilmişdir.**

1. Giriş

Bu gün Azərbaycan dilinin milli dövlətçiliyin başlıca rəmzlərindən olaraq istifadəsi və əsaslı tədqiqi, ölkədə dilçilik elmi sahəsində vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün əlverişli zəmin yaradılmışdır. Eyni zamanda elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi hazırkı qloballaşma dövrü Azərbaycan dilinin zənginləşməsi və tətbiqi imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində aparılan işlərin yeni səviyyəyə yüksəldilməsini tələb edir.

Respublikada dil siyasətinin birmənalı şəkildə formalaşdırılması, ana dilinin dövlət dili kimi tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi və dünya azərbaycanlılarının ünsiyyət vasitəsinə çevrilərək milli həmrəyliyin göstəricisi kimi beynəlxalq aləmdə rolu və nüfuzunun yüksəlməsi Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Müstəqil Azərbaycanın 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi təsbiti, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmil-

ləşdirilməsi haqqında” 2001-ci il 18 iyun tarixli 506 nömrəli və “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” 2001-ci il 9 avqust tarixli 552 nömrəli fərmanları, eləcə də “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və dil siyasəti sahəsində normativ hüquqi aktlar, həmçinin digər tədbirlər Azərbaycanda dilçilik sahəsinin hüquqi əsaslarını və icra mexanizmini müəyyən etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında” 2004-cü il 12 yanvar tarixli 55 nömrəli və “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 2004-cü il 12 yanvar tarixli 56 nömrəli sərəncamlarına əsasən latın qrafikalı yeni Azərbaycan əlifbası ilə dərsliklərin, elmi əsərlərin, lüğətlər və bədii ədəbiyyat nümunələrinin çap olunaraq istifadəyə verilməsi milli ədəbi dilin daha da zənginləşməsi ilə yanaşı, dilçiliyin əsaslı inkişafı baxımından da əhəmiyyətli olmuşdur.

Eyni zamanda, Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsi və azərbaycançılıq məfkurəsi əsasında hərtərəfli inkişafı baxımından gənc nəslin ana dilinə sevgi və hörmət ruhunda tərbiyə olunması, ədəbi dilin normalarına ciddi surətdə əməl edilməsi, o cümlədən dilçilik elminin müxtəlif sahələri üzrə yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması dövrün tələbi olaraq qalır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında” 2012-ci il 23 may tarixli 2236 nömrəli və “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi haqqında” 2012-ci il 29 may

tarixli 2240 nömrəli sərəncamları ölkədə dil siyasətinin uğurla həyata keçirilməsində mühüm fəaliyyət sənədləridir. “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı” (bundan sonra – Dövlət Proqramı) həmin sərəncamlardan irəli gələn məsələlərin həllinə yönəlmişdir və 2013–2020-ci illər ərzində bu istiqamətdə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

2. Dövlət Proqramının məqsədi

Dövlət Proqramının məqsədi Azərbaycan dilinin istifadəsinə və tədqiqinə dövlət qayğısının artırılmasını, Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsini, ölkədə dilçilik araşdırmalarının əsaslı surətdə yaxşılaşdırılmasını, dilçiliyin aparıcı istiqamətlərində fundamental və tətbiqi tədqiqatların inkişafına yönəldilmiş yaradıcılıq səylərinin birləşdirilməsini və dilçiliyin müasir cəmiyyətin aktual problemləri ilə əlaqələndirilməsini təmin etməkdir.

3. Dövlət Proqramının əsas vəzifələri

3.1. Dövlət Proqramının əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

3.1.1. Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun inkişafı, qorunması, elektron məkanda daha geniş istifadəsi və ölkədə dilçiliyin inkişaf etdirilməsi mexanizminin yaradılması;

3.1.2. dilçilik sahəsində yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanmasının təkmilləşdirilməsi;

3.1.3. dünya dilçilik elminin müasir inkişaf meyilləri-

ni nəzərə almaqla, elmi tədqiqatların prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

3.1.4. dilçilik sahəsində dünyanın aparıcı elmi mərkəzləri ilə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;

3.1.5. dilin inkişafı və tədrisi məsələlərinin uzlaşdırılması və təkmilləşdirilməsi;

3.1.6. dilçi alimlərin müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının yaradılmasında iştirakının təmin edilməsi;

3.1.7. dil (ədəbi dil) və mədəniyyət tarixinin daha əsaslı tədqiqatını təmin etmək üçün qədim dillərin tarixinin öyrənilməsi;

3.1.8. dilin inkişafını və ədəbi dil normalarının qorunmasını təmin edən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;

3.1.9. dil və nitq mədəniyyətinin yüksəldilməsi;

3.1.10. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin və qrammatik normalarının sistemləşdirilməsi;

3.1.11. Azərbaycanda dil situasiyalarının və dil əlaqələrinin öyrənilməsi.

4. Gözlənilən nəticələr

4.1. Dövlət Proqramının yerinə yetirilməsindən gözlənilən nəticələr aşağıdakılardır:

4.1.1. Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsi və ölkədə dilçiliyin inkişafının dövlət səviyyəsində təmin olunması;

4.1.2. dünya dilçilik elminin müasir inkişaf meyilləri nəzərə alınaraq, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında və respublikanın digər elmi müəssisələrində, ali məktəblərində aparılan fundamental və tətbiqi tədqiqatların prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

4.1.3. dilçiliyin inkişafı sahəsində fəaliyyət göstərən elmi müəssisə və qurumların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi;

4.1.4. Azərbaycan dilinin və dilçilik elminin inkişafı ilə bağlı qısamüddətli və uzunmüddətli kompleks elmi proqramların işlənilib həyata keçirilməsi;

4.1.5. Azərbaycan dilçiliyinin prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

4.1.6. qədim dillərin öyrənilməsi sahəsində dönüş yaradılması və müasir dünya dilçiliyinin nəzəri səviyyəsinə uyğun elmi tədqiqatlar aparılması işinin gücləndirilməsi;

4.1.7. dilçilik sahəsində ixtisaslı kadrların hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi;

4.1.8. dünyanın aparıcı mərkəzləri ilə beynəlxalq elmi əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, dilçiliyin aktualıq kəsb edən müxtəlif problemlərinə dair birgə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

4.1.9. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafı, tədrisi, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, qrammatik quruluşunun **qorunması, söz yaradıcılığı prosesinə nəzarətin gücləndirilməsi və nitq mədəniyyəti sahəsində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi;**

4.1.10. dilin inkişafını və ədəbi dil normalarının qorunmasını təmin edən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;

4.1.11. mətbuat orqanlarında, televiziya və radio kanallarında, internet resurslarında və sosial şəbəkələrdə ədəbi dil normalarının pozulması hallarının qarşısını almaq üçün mexanizmlərin müəyyənləşdirilməsi;

4.1.12. elmi, bədii və publisistik əsərlərin orijinaldan tərcüməsi, eləcə də filmlərin dublyajı sahəsində qüsurların aradan qaldırılması üçün tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi;

4.1.13. reklam, afişa və elanlarda ədəbi dil normalarının pozulması hallarının qarşısını almaq üçün yollar müəyyən edilməsi;

4.1.14. Azərbaycan dilini öyrənən xarici vətəndaşlar və xarici dil öyrənmək istəyən azərbaycanlılar üçün tədris vəsaitlərinin daha intensiv hazırlanmasının təmin olunması;

4.1.15. Azərbaycan dilinin düzgün işlənilməsində çevikliyin təmin olunması üçün müvafiq internet resurslarının yaradılması;

4.1.16. Azərbaycan dilində internet resurslarının, elektron və interaktiv dərsliklərin yaradılması sahəsində işlərin görülməsi.

Mənbə: <https://president.az/articles/7744>

Aristokratiyanın dili

Qədim dövrlərdən başlayaraq, demək olar ki, bütün xalqlarda, cəmiyyətlərdə ümumxalq dili ilə yanaşı, aristokratiyanın, yaxud yüksək təbəqənin geniş xalq kütlələri üçün ya tamamilə, ya da qismən yad elə bir özünəməxsus ünsiyyət vasitəsi olmuşdur ki, çox hallarda həmin xalqların, cəmiyyətlərin klassik bədii, elmi, rəsmi-ışgüzar və s. mədəniyyət tarixini məhz bu özünəməxsus ünsiyyət vasitəsindən istifadə miqyası (və məharəti!) müəyyən edir. Qədim türk aristokratiyası yalnız türkcədə ünsiyyət saxlamış, lakin türklərin I minilliyin sonu, II minilliyin əvvəllərindən etibarən bir-birindən müstəqil xalqlar olaraq ayrıldıqları yeni dövrün əvvəllərinə qədər üç aristokratik dildən istifadə etdikləri məlumdur: ərəb, fars və türk dilləri.

Ərəbcənin İslam dininin, eləcə də bu möhtəşəm dinin ideya-metodoloji təsiri altında təşəkkül taparaq orta əsrlər boyu inkişaf edən elm, farscanın isə zəngin poetik təfəkkürün dili olduğu barədə çox yazılsa da, türkcənin tarixi aristokratizmi haqqındakı təsəvvürlər elə də mükəmməl deyil. Və əlbəttə, bunun səbəbi türk dilinin həmişə xalq dili, folklor dili (və nəticə etibarilə, «türkün sözü») səviyyəsinə endirilməsi olmuşdur ki, bunun da əsas «günahkarlar»ı, ilk növbədə, türklərin özləridir. Mahmud Kaşğarının məşhur dildə türkçülük təəssübkeşliyindən, Yusif Balasaqınlu, Əhməd Yəsəvi və Əhməd Yüqnəkinin həmin təəssübkeşliyin mükəmməl fakt-mətnlərini təqdim etmələrindən sonra türk aristokratiyasının istər ərəbcəyə, istərsə də farscaya meyli yalnız sosioloji amillərlə izah olunmalıdır. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, I minilliyin sonu, II minilliyin əvvəllərində ən azı min illik zəngin etnolinqvistik qaynaqlar əsasında formalaşmış Türküstan (Kaşğar) türk ədəbi dilini, professor Əhməd Bicən Ərcilasun tamamilə haqlıdır ki, səlcuqlar Anadoluya gətirə

bilmədilər. Niyə?.. Türk aristokratiyası Şərqdə (Türküstanda!) qalmışdı, Qərbdə axın edənlər isə türk cəmiyyətinin o hissələri idi ki, hərbi-siyasi gücə əsaslanırdılar. Və elə ki, həmin güc sayəsində geniş bir coğrafiyaya hakim oldular, dərk etməyə başladılar ki, istər ərəb, istərsə də fars aristokratiyası qarşısında dayanacaq «kadr»ları, demək olar ki, yoxdur... Türküstanda monqollar türk aristokratiyasının axırına çıxanda Qərbdə türk hökmdarları ərəb-farsdilli aristokratiya (və mütəfəkkirlər!) yetişdirməyə məcbur idilər. Lakin «türk dili yaraşmaz şah nəslimizə, əskiklik gətirər türk dili bizə» düşüncəsi yuxarı təbəqədə nə qədər aparıcı olsa da, türkcə türk cəmiyyətində yalnız ümumxalq-folklor dili olmaqla qalmayıb, öz etnolinqvistik enerjisi (və ehtirası!) ilə «yuxarılar»a - saraylara can atırdı ki, bunun üçün ərəbcə və farsca kompromisə girmək lazım gəlirdi. Ona görə də türk aristokratiyası türkcənin leksikasını ərəbcə və farscaya güzəştə gedib qrammatikasına sahib çıxdı.

Orta əsrlər türk aristokratiyasının dil-ünsiyyət mədəniyyətinin göstəricisidir ki, ərəbcəni, farscağı və türkcəni - tamamilə müxtəlif sistemli dilləri bir-birindən ayırmadı, hətta üç dildə yazan dahi türk mütəfəkkirləri yetişdirməklə yanaşı, türkcədə bu üç dili «birləşdirmək» kimi unikal bir təcrübəyə müəlliflik etdi.

Orta əsrlərin sonu, yeni dövrün əvvəllərində - XVI-XVIII əsrlərdə türklərin differensiasiyası (və müasir türk xalqlarının formalaşmağa başlaması) nəticəsində milli aristokratiya türkcənin yerli təzahürlərinə xüsusi önəm verir.

Rus dilinin türk aristokratiyası arasında yayılması nə mədəni, nə də siyasi deyil, məhz inzibati tələblərdən irəli gəlir. Və heç də bütün Türk dünyasını əhatə etmir... XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Rusiya imperiyasının müxtəlif xalqlara bölünmüş türklərə hərbi-siyasi təcavüzü qarşısında Qərbdə Osmanlı türkləri, Şərqdə isə uyğurlar davam gətirə bilir. Azər-

baycan ikiyə parçalanır... Və Azərbaycan aristokratiyasının dil taleyi o baxımdan kifayət qədər mürəkkəbləşir ki, Rusiya imperiyasının yerini Sovetlər Birliyi tutanacan rus dili türk-fars- ərəbdilli ziyalı mühitinə birbaşa yox, fransız ədası və ya elitarlığı ilə nüfuz etməyə başladığından Azərbaycan aristokratiyası Abbasqulu ağa Bakıxanov, İsmayıl bəy Qutqaşınlı, Mirzə Kazım bəy, Mirzə Fətəli Axundzadədən başlamış Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəriman Nərimanov, Məhəmməd Əmin Rəsulzadəyə qədər həm Şərqi, həm də Qərbi (ən azı rus) dillərini mənimsəmələri (və yaradıcılıq-fəaliyyət praktikasında birbaşa istifadə etməli) olurlar. Odur ki, biz XIX əsr Azərbaycan ziyalısının mədəni səviyyəsini göstərmək istərkən tez-tez belə bir ifadə-formuldan istifadə edirik: «O, ərəb, fars və türk dilləri ilə yanaşı, rus-Avropa dillərini də bilirdi»... Lakin müşahidələr göstərir ki, milli azadlıq hərəkatının gücləndiyi 1910-cu ildən, xüsusilə AXC-nin mövcud olduğu 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan aristokratiyasının dili, əsasən, Azərbaycan türkcəsidir. Və biz bunu, ilk növbədə, Cümhuriyyət Parlamentinin nitq təcrübəsində görürük. Birincisi, millət vəkilləri Azərbaycan türkcəsində danışmağa çalışırlar; ikincisi isə bu dili yaxşı bilməyənlər Məclisdən üzr istəməyə, tezliklə dövlət dilində danışmağı öyrənəcəklərinə söz verməyə məcbur olurlar.

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində - 1920-1930-cu illərdə Azərbaycan aristokratiyası artıq siyasi-inzibati deyil, ədəbi-mədəni ziyalılar təmsil edir ki, onları «köhnə» və «yeni» olmaqla iki nəslə ayırmaq lazım gəlir. «Köhnə» nəslə, məsələn, Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Əliqasımlı, Bəkir Çobanzadə, «yeni» nəslə isə Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Mehdi Hüseyn, Məmməd Arif, Həmid Araslı, Mir Cəlil, Məmmədəğa Şirəliyev, Əbdüləzəl Də-

mirçizadə, Muxtar Hüseynzadə... daxildirlər ki, bu nəsillərin dil aristokratizminə artıq daha doğru olar deyək, elitarizminə münasibətdə mövqeləri fərqlidir. O mənada ki, «köhnə» nəsil öz mövqeyini müəyyən etməkdə daha sərbəst olduğu halda, «yeni» nəslin qarşısında müəyyən ideoloji məhdudiyyətlər dayanır ki, onlardan birincisi xalq danışığı («proletar») dilini ədəbi səviyyəyə yüksəltməkdən, ikincisi isə rus dilini yeganə beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi (gələcək kommunizm cəmiyyətinin dili!) olaraq mənimsəməkdən, ona xüsusi ehtiram göstərməkdən ibarətdir.

XX əsrin ortalarından, ilk növbədə, Stalin rejiminin çökməsindən etibarən Azərbaycan ziyalı elitasında rus dilinin get-gedə süni şəkildə yüksəldilən nüfuzu qarşısında Azərbaycan dilinin milli-mənəvi, eləcə də siyasi-ideoloji hüquqlarını qorumaq hissələrinin güclənməsi, əlbəttə, tarixi bir zərurət idi. Mirzə İbrahimovun şəxsində baş qaldıran «ana dili qiyamı», «mərkəz»in sərt reaksiyası öz yerində, «daxil»də də müəyyən müqavimətə rast gəlsə də, tamamilə aydın idi ki, bu, məhdud dünyagörüşlü bir millətçinin deyil, dünya mədəniyyətinə yaxşı bələd olan milli kommunistin ümumbəşəri dəyərlərə zidd olmayan təşəbbüsüdür. Və Azərbaycan ziyalı elitasının ümumi mövqeyini əks etdirir.

Mirzə İbrahimovun «ana dili qiyamı» və ya Azərbaycanın dövlət idarələrində Azərbaycan dilinin nüfuzunu gücləndirmək təşəbbüsü milli ziyalı elitasının dilə münasibəti baxımından ən azı üç səbəbdən irəli gələ bilərdi:

1) Sovetlər Birliyi yaranarkən kifayət qədər qədim mədəniyyəti olan xalqlar müttəfiq respublikaların timsalında onun tərkibinə o şərtlə daxil olmuşdular ki, milli mədəni varlıqlarına, yaxud mənliklərinə toxunulmasın, lakin həmin şərtə nəinki əməl olunur, hətta zaman-zaman zət-kökü naməlum bir xalqdan - «sovet xalqı»ndan bəhs edilməklə digər xalqların ruslar daxilində əriməsi tendensiyası dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılır;

2) Azərbaycan xalqı ikiyə parçalandığından onun dili iki fərqli ictimai-siyasi şəraitdə mövcud idi ki, milli ziyalı elitası bunu nə Şimaldakı, nə də Cənubdakı «ağa»lara güzəştə gedə bilmirdi;

3) Stalin rejiminin çöküşü millətin təbii hüquqlarını təmin etmək üçün müəyyən ümidlər doğurur, perspektivlər vəd edirdi.

Mirzə İbrahimovun sələfləri, müasirləri ilə yanaşı, onlardan geri qalmayan xələfləri də meydana çıxdı: Bəxtiyar Vahabzadə, Nəriman Həsənzadə, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Anar, Elçin, Sabir Rüstəmxanlı...

Və heç şübhəsiz, milli dil elitarizmi problemini Azərbaycan xalqının ümummillə lideri Heydər Əliyev həll etdi. Sadəcə, bir-iki «qiyam» və ya təşəbbüsdən ibarət olmayıb ümumən milli dövlət quruculuq strategiyasının üzvi tərkib hissəsi səviyyəsinə yüksəldən dil məsələsinə bu gün millət və milli elita münasibətləri sistemində (və tamamilə təbiidir ki, beynəlxalq ünsiyyət, mədəniyyət kontekstində baxılır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin damı nəzarətdə saxladığı, zəruri proqram, fərman sərəncam və göstərişlərlə işlənməsi, saflığı, inkişafı ilə yanaşı, elitar nüfuzunu da ardıcıl müdafiə (və təmin) etdiyi Azərbaycan dili xalqımızın (və dövlətimizin) tərəqqisinin həm ölkə daxilində, həm də onun hüdudlarından kənarında ən mühüm göstəricisidir.

O dövrdə ki, xalqın dilinə onun güclü dövləti qayğı göstərir, onda yad dillər, yaxud təsirlər həmin dili öz kökündən ayıra, məhvərindən çıxara bilməz. Və ana dilinə münasibətdə bütün xalq elitaya (aristokratiyaya) çevrilmək imkanı əldə edir.

Ümummillə lider Heydər Əliyev nə etdiyini bilirdi. Və Dünya azərbaycanlılarının lideri İlham Əliyev də nə etdiyini bilir...

Nizami Cəfərov,
Akademik

Xalqımızın mənəvi sərvəti: dilimiz-varlığımız

İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə malik olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalmış bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz-bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu, onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur.

**Ümummilli Lider
Heydər Əliyev**

Milli düşüncə əxlaqımızın saf, müqəddəs etirafı, dəyərləndirməsidir ki, “Sağ ol, ana dilim, mənə heç zaman çətində qoymadın, darda qoymadın”.

Bu unikal etirafın ruhumuza yansıtdığı qədirbilənlik duyğusunun formalaşmasında tarixi şəxsiyyətlərimizin hünər işi, vətəndaşlıq qayəsi həmişə aparıcı rol oynayıb. Eyni zamanda fəxarət yerimizdir ki, Azərbaycan dil siyasətinin yürüdülməsi çağdaş müstəqil dövlətimizin ilk bünövrəsini, təməl daşını qoyan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründən başlayır. Yəni, böyük bir tarixə söykənir. Etiraf etməliyik ki, Azərbaycan dilini dövlət dili elan edən ilk rəsmi sənəd böyük tarixi rol oynamaqla yanaşı, Azərbaycanda milli dil siyasətinin formalaşmasının, millətin düşüncəsinə uyğun düzgün ideoloji mövqeyin əsasını qoydu. Nə yazıqlar ki, həyatın bütün sahələrində olduğu kimi, doğma ana dilimizin başı üstündə Demokl qılıncı kimi dayanan Sovetlər sistemi öz idbar təsirini uzun illər boyunca davam etdirdi. Ruslaşdırma siyasəti fəvqəlbəşəri maşını ilk olaraq dil müstəvimizin sərhədləri üzərinə yönəltdi. Bu sahədə təqiblər, “zorən təbib”lik başladı. Nə yaxşı ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev Sovetlər dönəmində Azərbay-

can KP MK-nin birinci katibi seçildi. Həmin vaxtdan etibarən ictimai həyatın bütün sahələrində böyük canlanma əmələ gətirən ölkə başçısının Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyində rus dilində deyil, Azərbaycan dilində nitq söyləməsi böyük xalq sevinci, minnətdarlıq duyğusu ilə qəbul edildi. Az əvvəllər xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun və bir çox görkəmli ziyalılarımızın mülahizə, tezis şəklində irəli sürdüləri ideyaların gerçəkləşməsi yolunda geniş imkanlar açıldı. Azərbaycanın bir çox görkəmli dilçi alimlərinin peşakarlıqla hazırladıqları “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyinin Dövlət mükafatına layiq görülməsi ölkə başçısının hələ Sovetlər dönməində Azərbaycan dilinin zənginləşməsinə, inkişaf etdirilməsinə və saflığının qorunmasına yüksək münasibətinin təzahürü idi. Dahi siyasətçinin birmənalı mövqeyi idi ki, bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının ana dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir: “Mən fəxr edirəm ki, türk dilinə mənsub olan Azərbaycan dili bu qədər bədii ifadələrlə doludur və biz həyatın bütün sahələrinə aid olan fikirlərimizi öz ana dilimizdə ifadə edə bilirik... Hər bir dili yaşadan və inkişaf etdirən onun xalqıdır. Dilimiz zəngindir. Çox ahəngdar dildir, dilimizin söz ehtiyatı çox böyükdür”.

Dahi siyasətçinin Azərbaycan dilinin zəngin varlığına olan sayğısı və bu dilin inkişafına göstərdiyi qayğı onun ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışının ilk günlərindən də bütün möhtəşəmliyi ilə özünü büruzə verdi. Qısa vaxt ərzində bu sahədə önəmli müzakirələrin aparılmasına rəvac verildi. Dil haqqında qanunu təsdiq edildi. Dövlət səviyyəsində elan edildi ki, ana dilimiz müstəqil Azərbaycanın, xalqımızın ən böyük sərvətidir. Bu dilin saflığı, davamlılığı qorunmalıdır, “özgə dilə qatılsa əsl dil ola bilməz”.

Təsadüfi deyil ki, o taylı-bu taylı Azərbaycanımızın böyük şairi, həsrət poeziyamızın simvolu M.Şəhriyar “Türkün dilitək sevgili, istəkli dil ola bilməz” kimi dillər əzbəri olan və böyük

həqiqəti ifadə edən şeirini məhz doğma Azərbaycan türkcəsində qələmə almışdı. Sovetlər dönəminin qılıncının dalının-qabağının kəsdiyi bir vaxtda Xalq şairi Süleyman Rüstəm Azərbaycan dilinə qənim kəsilən, bu tarixi dili rus şovinizminin qurbanına çevirmək istəyən “urusbaşıllara” etiraz olaraq yazırdı:

Mən sənin dilinə dəymirəm, cəllad,
Gəl sən də bu ana dilimə dəymə.
Sənin də bağın var, gülün var, çəkin,
Bağımda əkdiyim gülümə dəymə.

Bu şeir əslində ana dilimizə qənim kəsilən, onu hər cür aşağılamağa çalışan şovinst bir rejimə, qırmızı Kommunist siyasətinə qarşı bir xalqın adından yazılan etiraz notasıydı. Ana dilinin qorunması, xilas yolu əsl şəhidlik nümunəsiydi. Xalqın etiraz səsinin gerçək və təbii ifadəsiydi. Eyni zamanda bu gerçək, üsyankar şeirin davamı yeni nəsillərdən gəlməkdəydi. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə ana dilimizi “ilk həyat dərslərimiz” dəyərləndirməsilə vəsf edirdi:

Bu dil bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil bir-birimizə əhdi-peymanımızdır.
Bu dil tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
Bu dil əcdadımızın bizə miras verdiyi
Qiyətli xəzinədir... onu gözlərimiztək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək.

Şair böyük fəxarətlə doğma Azərbaycan dilinə üz tutub “Səndə mənim xalqımın tarixi vərəqlənir, səndə neçə min illik mədəniyyətim, şən-şöhrətim saxlanır” bəyanı edir, etirazını ləngitmir ki, “Sən mənim adım-sanım, namusum, vicdanımsan”. Eyni zamanda yetişməkdə olan gənc nəsllə, hər bir Azərbaycan insanına xitab edərək ana dilinə xor baxanlara, başqa dildə danışmaqla ata-baba-

larımızın, ana-nənələrimizin ruhunu incidənlərə qarşı barışmaz olmağa səsləyir, bu sahədə maarifləndirmə işi aparır. Dilimizin ana südü kimi qorunmasının vacibliyini dönə-dönə vurğulayır. Diqqəti tarixi zərurət olan məqamlar üzərinə yönəldir:

Bu dil tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
Bu dil əcdadımızın bizə qoyub-getdiyi
Ən qiymətli mirasdır, onu gözlərimiztək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək!

Akademik Nizami Cəfərov ana dilinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsinin zəruriliyini əsl vətəndaş-alim prizmasından səciyyələndirərək haqlı şəkildə yazır: “Dilin inkişafı üçün onun saflığını mütləq qoruyub saxlamaq lazımdır. Ona görə də dili mütəmadi olaraq redaktə etmək lazımdır. Bütün xalqlarda ana dili ilə fəxr etmək kimi fitri hiss var. Bu da dilin birbaşa olaraq etnosla bağlılığının olduğundan xəbər verir. Dövlət dili heç zaman geridə qalmış dil ola bilməz.

Ümumiyyətlə, bunun tarixi keçmişi var...”

Ölkəmizdə ana dilinin təkmilləşdirilməsi, zənginləşdirilməsi və saflaşdırılması istiqamətində davamlı addımlar atıldığını məmnunluqla qeyd edən Xalq şairi, millət vəkili Sabir Rüstəmxanlı haqlı olaraq bu işlərin davamı kimi akademik Nizami Cəfərovun redaktorluğu, xalq yazıçısı Afaq Məsudun tərtibçiliyi ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzi tərəfindən nəşr edilən “Azərbaycan dilinin işlək orfoqrafiya sözlüyü”ndən dəyərli təşəbbüs kimi bəhs edir: “Bir vətəndaşlıq borcu kimi gözəl təşəbbüs göstərərək onu hazırlayıblar. Bu sözlüyün nəşr edilməsində bir məqsəd də lazım olan sözlərin axtarışına maneçilik törədən qurama və ya qüsurlu sözləri ixtisar etməkdir... Orfoqrafiya sözlüyü hər bir azərbaycanlının evində olmalıdır. Çünki hər bir azərbaycanlının evində uşaq var. O uşaq məktəbə gedir və yazı qaydaları haqqında hansısa sualı alarsa, mütləq valideynləri

onu həmin sözlük vəsaiti ilə dəqiqləşdirməlidir”.

Deməli, bu yolla dilin saflığı qorunur, nəsil-dən-nəslə əmanət edilir, yaşadılır.

Bu, tarixi zərurətdir. Millət, xalq olaraq bu zərurətdən yan keçə bilmərik. Xalqın mənəvi sərvəti olan dilimiz qarşısında hər kəs məsuldur...

Dünya poeziyasının zəriflik simvolu M.Y.Lermontov azərbaycanlı dostlarının sayəsində dilimizin incəliklərinə bələd olduqca, insanlarımızın dilinin də ürəkləri kimi saf və zəngin olduğunu anlayınca qeyd edirdi ki, Avropada fransız dili nə qədər vacib sayılırsa, Asiyada da Azərbaycan dili bir o qədər əhəmiyyətlidir.

Dilimizi sevmək, onu yad təsirlərdən qorumaq ilk növbədə vətəndaşlıq borcumuzdur. Unutmaq olmaz ki, dil və xalq anlayışı bir-birinə bağlı, ayrılmaz məfhumlardır. Bu baxımdan Azərbaycan dili xalqımızın milli varlığının, azərbaycançılıq məfkurəsinin əsasını təşkil edir. Təsadüfi deyil ki, ulu öndər Heydər Əliyev məhz bu zəruri məqamları nəzərə alaraq bəyan edirdi: “İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə malik olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalan ana dilini hər bir Azərbaycan övladı göz-bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir”.

Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Fondunun rəhbərliyi də dahi siyasətçinin bu uzaqgörən, müdrik, proqram xarakterli fikirlərinə cavab olaraq, həmişə ana dilimizin qorunması, inkişaf etdirilməsi ilə bağlı layihələrin maliyyələşməsinə xüsusi diqqət göstərir və onların uğurla həyata keçirilməsi üçün hər cür şərait yaradır.

Gülayə Rzayeva,

*“Qayğı və Himayə” Xeyriyyə
Fondunun sədri, layihə rəhbəri*

Ana dilimizin taleyinə cavabdehlik missiyası

Dil xalqın varlığını, kimliyini və mədəniyyətini kompas kimi dəqiq göstərən güzgüdür. Bu güzgünün həmişə saf, şəffaf olmasının qayğısına yalnız dilin taleyinə cavabdeh olanlar deyil, hamı qalmalıdır.

Təəssüf ki, hər vaxt belə olmur. Mətbuatda, xüsusən də özəl televiziya kanallarında bəzən dilimizə biganəliyin şahidi oluruq. Hətta sözlərin işlənmə məqamına məhəl qoymurlar. Qocaman Aşıq Mikayıl Azafı təsadüfi demirdi:

**Sözlər saxtalaşır, sözlər tapdanır,
Çoxları bu işi yenilik sanır.**

Dil mədəniyyətin göstəricisidir. Alman alimi Leybnis necə də dəqiq deyib: «Mənə mükəmməl dil verin, sizə mükəmməl mədəniyyət verim».

Dilimizin müqəddəsliyi və mükəmməlliyi Ulu Öndərimizin təşəbbüsü ilə 2000-ci ildə 1300 illiyini beynəlxalq miqyasda keçirdiyimiz, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın başlanğıcı «Kitabi-Dədə Qorqud»dan yadigardır. Oradakı dilin şirinliyinə, mənanın dərinliyinə fikir verin. Dilimizi qorumaq, hər birimizin müqəddəs borcudur. Mən dilimizin orfoqrafiya lüğəti və qaydaları ətrafındakı müzakirələrə bu müstəvidən baxır və yüksək qiymətləndirirəm.

Təbii ki, texnikanın, humanitar elmlərin sürətlə inkişaf etdiyi zəmanəmizdə orfoqrafiya lüğəti və qaydaları zaman-zaman təzələnməli, yeni sözlər əlavə olunmalı, təkmilləşməlidir. Lakin lüğətin köklü şəkildə dəyişdirilməsi yolverilməzdir. Akademik Möhsün Nağısoylu haqlı olaraq yazır: «Mən şəxsən orfoqrafiyaya çox yenilik gətirməyin tərəfdarı deyiləm. Çünki çox yenilik olanda nəsillərarası çəşqinlik yaranır».

Çox doğru qənaətdir. Fikir verin, 1975-ci ildə kiril əlifbası ilə çap olunan «Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti» cəmi 58.000 sözü əhatə edirdisə, latın qrafikası ilə nəşr olunan 2004-cü il orfoqrafiya lüğətində 80.000-ə yaxın sözün düzgün yazılışı göstərilmişdir. Lüğətin 2013-cü il nəşrində isə onların sayı 110 mini keçmişdir.

Maraqlıdır, 1975-ci ildən 2004-cü ilə qədər 29 il müddətində lüğətə cəmi 22 min söz əlavə edilibsə (ilə 1000 söz də düşmür), 2004-2013-cü illər arası, daha doğrusu, 9 ilə 30.000 söz əlavə olunub. Ağılıksən deyil, lakin «əlahəzrət» fakt qarşısında acizlik.

Elə etiraza səbəb olan da bir çox anlaşılmaz sözlərin lüğətə daxil edilməsidir.

Yaxşı yadımdadır, 2013-cü ildə «Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti» çap olunanda, onun redaktoru və ön sözün müəllifi, filologiya elmləri doktoru, professor İsmayıl Məmmədova iradlarımı bildirdim. Lüğətə o qədər sözlər əlavə olunub ki, sanki bu lüğətdə ayrı-ayrı sahələrin lüğətləri də, «Ərəb və fars sözləri lüğəti» də, hətta başqa əcnəbi dillərdə yer alan çoxsaylı sözlər də cəmləşib. Orfoqrafiya lüğəti ayrı-ayrı sahələrin lüğətlərini əvəz etməməlidir. Orfoqrafiya lüğətinin məqsəd və məramı dilimizdə işlək olan sözlərin düzgün yazılış və oxunuş qaydalarıdır. Nəyisə dəyişəndə çox diqqətli olmaq lazımdır. Müzakirələr də bunu bariz şəkildə göstərir.

Yazırlar ki, görkəmli ingilis dramaturqu, Nobel mükafatı laureatı Bernard Şou (onun «Şeytanın şagirdi» pyesi Azərbaycan səhnəsində tamaşaya qoyulmuşdur) dünyasını dəyişəndə vəsiyyət edib və müəyyən məbləğ pul qoyub ki, kim ingilis dilinin orfoqrafiya qaydalarını dəyişsə, o məbləğ ona çatsın.

Hələlik xalqın əsrlərlə adət etdiyi, yazdığı, oxuduğu, tələffüz etdiyi orfoqrafiya qaydalarını dəyişməyə girişən yoxdur. İngilis dilində çox işlək olan üç sözü oxucuların nəzərinə çatdırmaqla məramımı açıqlamaq istəyirəm:

daughter - do:tə (uzun o ilə tələffüz edilir) - qız övladı.

written - ritn - yazılmış

yesterday - yestədi - dünən

Yeri gəlmişkən, ərəb dilində də ingilis dilində olduğu kimi yazılışı ilə oxunuşu uyuşmayan minlərlə söz vardır.

Məsələn: mhmd - yazılır, Məhəmməd oxunur.

Məramım odur ki, əsgər, İsgəndər, nisgil, əsgü, işgəncə, əsginaz və s. sözlərdə “g” əvəzinə “k” yazmaq nə qazanırıq?

Dilimizin orfoqrafiya lüğətində, ensiklopediyamızda, dərslərdə, bədii ədəbiyyatda sabitləşən “g” hərfinin “k” hərfi ilə əvəzlənməsi Möhsün müəllimin dediyi kimi nəsillər arasında çaşbaşlıq salacaq. Hələ bu az imiş kimi Dilçilik İnstitutunun şöbə müdiri, orfoqrafiya ilə bağlı bir çox maraqlı təkliflər müəllifi Mayıl Əsgərov və Əsgər Rəsul, Əlizadə Əsgərli kimi minlərlə əsgərovlar və isgəndərovlar şəxsiyyət vəsiqəsini və pasportunu dəyişməli olacaq. Onsuz da “k” yazsaq da, “g” tələffüz edəcəyimiz g>k əvəzlənməsi ilə Üzeyir bəyin arşın malçısı Əsgərin, Aşıq Ələsgərin ruhuna toxunmurumu? Cəlil Məmmədquluzadənin kefli İsgəndərinin kefinə soğan doğramırıqmi?!

Nə yaxşı ki, akademik İsa Həbibbəyli obyektivliyin tərəfindədir. İctimai fikirlə hesablaşacaqlarını xüsusi vurğulayır: “İctimai fikir “k”-nin tərəfində olsa “k”, “g”-nin tərəfində olsa “g” ilə ifadə edəcəyik”.

Əcnəbi dillərdən alınma sözlərin dilimizdə oxunuş və yazılışına dair demək istərdim ki, mənbə dildən keçmə sözləri dilimizin orfoqrafiya lüğətində təsbit etməzdən əvvəl xarici dilləri mükəmməl bilən mütəxəssislərlə məsləhətləşmək faydalı olardı. Nə demək istədiyimi aşağıdakı misallar əyani şəkildə göstərir:

1. Layihədə göstərilir ki, mənbə dildən w samitli alınma sözlər Azərbaycan dilində v ilə yazılacaq: veb-sayt, Vilyam, vindos, vörd və s. İnanın ki, 55 ildən artıq bir dövrdə Uilyam

Şekspir yazanda ürəyim az qalırdı partlasın. Bunu rus dilindən kor-koranə qəbul etmişdik.

O ki qaldı vindos və vörd sözlərinə, onlar mənbə dildə vindöz və vöd (ö uzun tələffüz olunur) kimi oxunur. Odur ki, onları mənbə dildə olduğu kimi saxlamaq məsləhətdir.

2. AMEA-nın müxbir üzvü professor Kamran Əliyev yazır: “Qərara alınıb ki, vitse sözü olduğu kimi saxlanılsın. Vitse sözündəki “t” səsinin ixtisarı həmin sözü «vise» formasına salır və bu isə söz məxrəcinin tamamilə itməsi deməkdir».

Mənə qalırsa, mənbə dildə (latın dili) bu söz vice yazılıb, vays oxunduğundan (vays-prezident, vays-admiral) bu sözü rus dili yazılışından çıxarıb, vays (müavin deməkdir) kimi yazıb-oxumaq məsləhətdir. “Vays” dilə yatımlılıq baxımından da diqqəti çəkir.

3. Layihədə göstərilir ki, sonu iki samitlə bitən konqress, express, stress kimi sözlərdə qoşa [ss] samitinin biri ixtisar olunur.

“Mənbə dildə də bu sözlər bir samitlə tələffüz edildiyindən” qoşa [ss] samitinin biri ixtisar edilsin” - yazılısın.

4. Layihədə göstərilir ki, mənbə dildə tərkibində qoşa samit olan (ll, nn, pp) alınma sözlərdə samitlərdən biri ixtisar olunur (məsələn: paralel, ton, qrup).

Bu maddədən “ton” sözünü çıxarmaq lazımdır. Çünki mənbə dildə də «ton» sözü bir «n» ilə yazılır. Bundan başqa, bu maddəyə “mənbə dildə olduğu kimi” əlavə olunmalıdır. Ona görə ki, yuxarıdakı sözlər mənbə dildə də bir samit səslə tələffüz olunur.

5. Layihədə yer alan “tutor” və kollec sözlərinə diqqətlə yanaşmaq lazımdır.

Mənbə dildə tutor yazılır, tyutə oxunur.

Məncə, tutor doğru deyil. Orfoqrafiya lüğətində tyutə yazmaq münasibdir. Həm də dilə yatımlıdır. O ki qaldı, kollec sözünə, bu söz mənbə dildə kollec yazılır, kolic oxunur. Məncə, kolic sözünü mənbə dildə olduğu kimi qəbul etsək daha münasib olar.

6. Müzakirələrdə təklif olunur ki, Qazax və Yevlax sözləri Qazaq və Yevlaq kimi yazılsın. Toponimlərə toxunmaq olmaz. Onların etimologiyası tariximizə işıq tutan müəyyən məna daşıyır.

7. Xüsusi isimləri böyük hərflə yazmağı təklif edirəm. Bura həftənin günləri (Cümə, Şənbə, Bazar) və aylar (Yanvar, May, Noyabr və s.) aiddir. Bu, bir çox dillərdə belədir.

Açığımı deyirəm, müzakirələrdə təcrübəli, səriştəli və peşəkar alimlərimiz o qədər dəyərli fikirlər söyləyirlər ki, əgər otuz ildən artıq dostluq münasibətində olduğum, AMEA-nın müxbir üzvü, professor Misir Mərdanovun “525-ci qəzet”də böyük şəxsiyyət, təhsilimizin inkişafında müstəsna xidmətlər göstərmiş akademik Mehdi Mehdizadəyə həsr etdiyi “Təhsilimizin nurlu siması” adlı qədirşünaslıq əlaməti olan dəyərli məqaləsini oxumasaydım, bu məqaləni yazmazdım. Məqalənin əvvəlində yazılıb: əməkdar elm xadimi, sonda isə oxuyuruq: Əməkdar Elm Xadimi. Mən buna görə görkəmli riyaziyyatçı alimimizi qınamıram. Mətbuatda, xüsusən də özəl qəzetlərdə hər iki yazılış formasına rast gəlinir və hər ikisini də məqbul saymaq olmaz. Əslində belə yazılmalıdır: Əməkdar elm xadimi. Eləcə də Xalq yazıçısı, Xalq artisti, Əməkdar mədəniyyət işçisi, Təhsil naziri və s.

Şəxsən mən illərdən bəridir ki, elə belə yazıram.

Lügət yazmaq iynəylə gor qazmaq kimi ağır işdir. Burada nöqsanlar da, çatışmazlıqlar da olur. Necə deyirlər, iş olan yerdə nöqsanlar da olar. Orfoqrafiya Komissiyası buraxılmış nöqsanları aradan qaldırmaq üçün çalışır. Orfoqrafiya qaydalarının ümumxalq müzakirəsinə çıxarılması bu məqsədi güdür.

Əminəm ki, dilimizin taleyinə birbaşa cavabdehlik missiyasını Dilçilik İnstitutu daşısa da, bu cavabdehlik payından hər bir vətəndaşa, xüsusən ziyalılara da düşür.

Qəzənfər Paşayev,
professor, filologiya elmləri doktoru

Dilin reklam üslubu haqqında

TV-lərdən şüurumuza hücum

Dövlət dili haqqında ölkə Prezidentinin imzaladığı məlum qanundan sonra Azərbaycanımız özünün yeni mərhələsinə qədəm qoydu: ümumxlaq ünsiyyət vasitəmizin yalnız ədəbi-poetik qatı deyil, həm də başqa üslublarında bir çiçəklənmə müşahidə olunmaqdadır. Ana dilimizin rəsmi, siyasi, elmi, sahəvi, peşə, danışiq, yazılı, ədəbi, fəlsəfi, texnoloji, radio-TV, hətta İnternet və virtual (mobil cihazlardakı mətnlər, çat ilə forumlardakı yazışmalar, sosial şəbəkələrdəki şərhlər, statuslar və s.), beynəlxalq yazışmalar, diplomatik kimi müxtəlif istiqamətli üslubları sürətlə inkişaf etməyə başlasa da, azərbaycanımızın bəzi qatlarında hələ də problemlər qalmaqdadır. İllərdir danışılan, müzakirə edilən, ictimai qınağa tuş gələn məsələlərdən biri də yazılı və elektron KİV-imizdəki, indilərdə isə virtual – İnternet resurslarındakı elanların, bildirişlərin və reklam mətnlərinin dili, üslubu, tərcümə problemləri, eləcə də qüsurları, sahəsində olan mövcud problemlər hələ də qalmaqdadır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə reklamlar, elanlar, bildirişlər insanlar üçün vacib amillərdən sayılır: xaricdə həyatın bir çox sahələri reklam üzərində qurulur. Bizdə isə əksinədir, keçmişdə də eləydi, indinin özündə də elanlara, bildirişlərə, reklamlara qarşı soyuq, biganə münasibət Azərbaycan tamaşaçılarında bu gün də qalmaqdadır. Səbiq SSRİ vaxtı cəmiyyətdə elə bir fikir formalaşmışdı ki, hansı mal satılırsa, xidmət zəifdirsə, mətbuat, əlaqədar qurumlar onu daha çox qabardır və reklamlar vasitəsilə o sahədə canlanma yaratmağa, insanların fikrini cəlb etməyə çalışır. Bu ictimai təfəkkür bizim cəmiyyətdə indiyə qədər də durur.

Ona görə də nəinki televiziya və radioda, eləcə də metroda, ictimai yerlərdə, nəqliyyatda olan reklamları, bildirişləri, elanları oxuyan, onların verdiyi informasiyalarla maraqlanan çox az adama rast gəlirik. Oxuyub onlara inanan və o xidmətlərdən istifadə edən adama da az rast gəlirik. Amma bütün sivil cəmiyyətdə və xarici ölkələrdə reklam marketinqin önəmli hissəsi olaraq hər hansı bir xidmət, məhsul, mal barədə məlumatların cəmiyyətə, geniş kütlələrə, real olaraq həmin məhsullara, xidmətlərə görə pul ayıra bilən insanlara istiqamətlənməsi üçün düşünülmüş, sistemli, ən çevik bir forma hesab olunur. Bizim, əslində, elanlara, reklama olan bu cür səhti diqqətimiz həm də oxumağa olan münasibətdir.

Tarixən, elə indinin özündə də cəmiyyətimizdə ciddi müətləyə, səviyyəli oxuya zəif münasibət çoxdan məlumdur. Düzdür, müxtəlif təsirlər nəticəsində Rusiya işğalından, Avropa təhsili Azərbaycana gələndən sonra məmləkətimizdə müətləyə, kitaba həvəs get-gedə artdı, oxuduqlarını da həyata tətbiq edəndə Azərbaycan çox sürətlə inkişaf etdi. Ən azı Şimali və Cənubi Azərbaycanı müqayisə etsək, o müətlənin, intellektuallığın bizi hara gətirib çıxartdığını görə bilərik. Azərbaycan müstəqil, inkişaf etmiş dünya ölkələri arasında sözünü deyən, mövqeyini qoruyan bir dövlətə çevrilmişdir. Fəqət, təəssüflər olsun ki, müstəqillik qazanandan, heç bir xarici təsir olmayandan sonra oxumaq, intellektuallıq, ümumiyyətlə, informasiya qəbul edib, analiz aparıb əvəzinə ortaya başqa intellektual informatik məhsul qoymaq üçün şərait gen-bol olduğu bir vaxtda, görürük ki, insanlarımızda, xüsusən gənclərdə oxumağa, təhlil etməyə maraq zəifləyib. İndi oxumaq deyəndə, əksər gənclər daha çox müğənnilik, yaxud sənətlə məşğul olmağı nəzərə alır: kimi dindirən sənətçi olmaq, tez varlanmaq istəyr.

Bu mənada reklam, elan, bildiriş xarakterli müxtəlif kommersiyaəhəmiyyətli informasiyaların zəmanəmizdə böyük əhəmiyyəti var: inanmaq istəyirik ki, yaxın gələcəkdə bu istiqamətlərdə progressiv bir dəyişikliyin şahidi olacağıq. Məsələn, metro və digər ictimai nəqliyyatda insanlarımızı, kağız formada da olsa, müəyyən reklamlar və bildirişlər əks olunan vərəqələr verilir və bir çoxları ondan yararlanmağa çalışır.

Əksər insanlar keyfiyyətli malın reklama heç bir ehtiyacı olmadığını düşünür. Bu gün küçələrdə, efiirlərdə, İnternetdə davamlı reklam olunan məhsullar var ki, onların keyfiyyəti heç də reklamlarda şişirdilmiş kimi yüksək deyil. Burada sözsüz ki, cəmiyyətin, insanların intellektual səviyyəsindən çox şey asılıdır: yəni ağıllı, sivil şəxs heç vaxt hansısa bir elana, yaxud reklama aldanıb o dəqiqə həmin xidmətdən yararlanmağa, məhsuldan almağa çalışmaz. Ağıllı insanın seçim imkanı olmalıdır: deyək ki, hər hansı bir məişət cihazını almaq istəyirsiniz, ən azı üç müxtəlif variantla tanış olub optimalın üstündə fikrinizi qətiləşdirməlisiz. Yəni həm reklamlarda, bildirişlərdə göstərilənlərlə maraqlanmalı, həm İnternetdəki google.com kimi axtarış proqramlarından istifadə edib müxtəlif saytlardan yararlanmaq lazımdır: indi biznesin əksər hissəsi virtuallaşmış. Eyni zamanda o məhsullardan, yaxud xidmətlərdən də istifadə edən insanlardan məlumat, informasiya əldə etməli, analiz və müqayisə aparıb özünüz üçün optimal olan variant seçmək məsləhət görülür. Təəssüf ki, bizdə dediyimiz bu metodlardan yararlanmaq yoxdur, çünki, bayaq dediyim kimi, sivil cəmiyyətlərdə reklam və elanlar daha çox intellektual insanlara ünvanlandığına görə, onları verənlərin özləri belə çox ehtiyatlı hərəkət edirlər. Onlar özləri də yaxşı bilirlər ki, bircə dəfə saxta, şişirdilmiş reklam verilsə, müştəriləri aldatsalar, insanlar daha heç vaxt onların məhsulunu almayacaq, xidmətlə-

rindən istifadə etməyəcəklər. Reklam texnologiyalarının digər bir psixologji cəhəti də var: üç dəfə eyni şeyi təkrarlayandan sonra o məlumat insanın şüurunda özünə möhkəm yer edir. Dünya üzrə ən böyük markalar, brendlər buraxan biznes qurumlarına diqqət versəniz, görəcəksiz ki, onların əksəriyyəti marketinqə, reklama, PR-a xüsusi büdcə ayırırlar. Marketinq, bazarlaşma, reklam siyasəti zamanı müxtəlif tanınmış simalardan, nüfuzlu şəxslərdən yararlanırlar ki, onlar vasitəsilə insanlara təsir etmək asan olsun. Bir çox qlobal biznes strukturları, transmilli satış şəbəkələri, beynəlxalq şirkətlər öz məhsulundan gələn gəlirin 40-50 faizini il ərzində reklamlara yönəldirlər və bununla da böyük uğurlar əldə edirlər.

Psixologiyada belə bir amilə xüsusi diqqət verirlər: əgər bir insanla uzun müddət görüşmürsənsə, çoxdan onun haqqında məlumat almırsansa, istər-istəməz ondan soyuyursan və həmin şəxs sənin üçün yadlaşır. Yaxud hər hansı bir brendin sənin üçün doğma olması və ya məhsulun satılması üçün mütləq dönə-dönə onun reklamına, tanıtıma ehtiyac var. Bu mənada indi Azərbaycanda geniş imkanlar yaranıb. Bəzən də görürük ki, insanlarımız rəsmi reklam olunan brend malları firma mağazalardan almaq əvəzinə hansısa digər ticarət mərkəzlərindən Çin və aşağı səviyyəli digər analoqunu almağa meyl göstərirlər. Reklam olunan kampaniyalar zamanı satılan brendlərə, onların keyfiyyətinə baxsaq, uzun müddət yararlı olmasına fikir versək, görürük ki, bu mənada reklamın, bildirişlərin xeyri daha böyükdür. Ağıllı şəxslər bayramlar, əlamətdar günlər ərəfəsində bir çox məişət mallarını və digər xidmətləri daha çox kampaniyaları izləməklə əldə edirlər: hətta yarıqiymətə alınan keyfiyyətli brend məhsullar var ki, onlar uzun müddət adamlara problemsiz xidmət edirlər. Dünyada qəbul olunmuş bir metod var: qış paltarlarını yayda,

yay geyimlərini qışda alan insanlar həm maddiyyat baxımından, həm də kefiyyət cəhətdən udmuş olurlar. Bu baxımdan bir qədər savad və dünya görüşün geniş, zəngin olması da insanlara kömək edir. Reklam və bildiriş məlumatlarıyla diqqətlə tanış olmağın xeyri ziyandan daha çoxdur.

Bəzən insanlarımız reklamlarda çəkilən tanınmış adamlara aldanır, ehtiyac duyulmadığı halda gedib o məhsulları əldə edirlər. Aydın məsələdir ki, reklamlara çəkilən tanınmışların öz fərdi maliyyə maraqları var. Tanınmış simalar heç vaxt müftə hər hansı reklama çəkilmir, yaxud PR xarakterli tanıtım işində iştirak etmir: onlar müəyyən qonorarlar alırlar. İstənilən halda, ən azı, onların cəmiyyət və öz vicdanları qarşısında məsuliyyət hissi olmalıdır. Çünki, təsəvvür edin, hər hansı keyfiyyətsiz mal olsun, yeyinti məhsulu, xüsusilə dərman preparatları olsun, fərq etməz, mənfi təzahürlərini görə-görə kimsə onların saxta reklamını edirsə, əslində, öz qohum-əqrəbalarının, uşaqlarının sağlamlığına, bəzən isə ölümünə yol açmış olurlar. Heç vaxt buna getmək olmaz: qoy elələri düşünsünlər ki, 1000 manata görə mil-lətə bu qədər ziyan vermək düzgün deyil.

Son vaxtlar bir çox televiziya kanalında, müxtəlif KİV-də çox qəribə proseslər gedir: dünyanın heç bir yerində olmayan hallarla rastlaşırıq. Müxtəlif tibbi müəssisələrin televiziya verilişlərinə sponsorluq eləmələri adi hala çevrilib. Şadlıq evlərini, hansısa kommersiya qurumunu - ərzaq məhsulu istehsal edən şirkəti anlamaq olar, amma tibb müəssisəsinin hansısa bir verilişə sponsorluq eləməsini heç cür anlaya bilmirəm. Əgər tibb müəssisəsində bacarıqlı insanlar, peşəkar həkimlər işləyirlərsə, onun reklama nə ehtiyacı var?! Lap tutalım, bu müəssisələr əla xidmət sərgiləyirlər, bəs onda bizim insanların çox hissəsi müalicə və müayinə üçün xaricə - Türkiyəyə, Rusiyaya, İrana, Avro-

pa ölkələrinə nə üçün gedirlər? Güman ki, yaxın gələcəkdə biz bununla bağlı çox maraqlı dəyişikliklərin şahidi olacağıq: hər halda əlaqədar dövlət qurumları bunları izləyir. Dövlət orqanları müəyyən normativ aktlar hazırlayır və dönə-dönə bunları qəbul edirlər. İnsanlarımızın yaxı yadındadır, vaxtilə Azərbaycan televiziyyalarında və küçələrdə spirtli içkilərin, pivələrin, tütün məhsullarının reklamına icazə vardı, amma bir neçə il olar ki, bunlara rəsmi qadağa var. Dövlət qurumları bu işləri tənzimləsə də, rəsmi orqanlarla yanaşı ictimai təşkilatlar, cəmiyyətin özü də maraqlı olmalıdır ki, belə mənfə hallar, təzahürlər baş verməsin.

Bu gün Azərbaycanda reklamların dili, texnologiyası, ictimai fikrə, cəmiyyətə təsiri ilə bağlı ciddi araşdırmalara böyük ehtiyac duyulur. Bu sahə üzrə ciddi elmi monoqrafiya, dərslik, dərs vəsaitləri, elmi məqalələr, bir sözlə, sahə ədəbiyatı çox azdır. Ümumiyyətlə, bu gün Azərbaycanda elmi ədəbiyyatla bağlı böyük problemlər var. Vaxtilə rus dilində oxuduğumuz kitablar və ya ruscadan tərcümə olunmuş elmi-kütləvi ədəbiyyat nümunələri artıq öz aktuallığını, mötəbərliyini itirməkdədir. Son zamanlar isə bu istiqamətdə yazılan, nəşr olunan kitablar, əslində, türkcə, ingiliscə, rusca və başqa dillərdən pis tərcümə olunmuş variantlardır. Ən yaxşı halda, xarici müəlliflərin kitablarından yararlanaraq ortaya qoyulmuş zəif əsərlər qeyd olunan sahələrdəki boşluqları doldura bilmir. Reklam mədəniyyəti, reklam dili, üslubu ilə bağlı çox məhdud sayda elmi-sahəvi kitablar, vəsaitlər var. Son illər bir neçə qeyri-hökumət təşkilatı bununla bağlı müəyyən işlər görüb, vəsaitlər nəşrə hazırlasa da, bu sahədə durum ürəkaçan deyil. Reklamçılar İttifaqı, jurnalist birlikləri tərəfindən reklam, PR texnologiyaları, müasir reklam, İnternet, virtual aləm və digər məsələlərlə bağlı əyani vəsaitlər hazırlanıb. Lakin elmi və fundamental əsərləri görmürük.

Azərbaycanda yayımlanan əksər reklamların dili, bildiriş və elanların üslubiyatı, yumşaq ifadə etsək, bərbad vəziyyətdədir. Ölkə Prezidentimizin dillə bağlı məlum sərəncamıyla əlaqədar Bakı şəhəri İcra Hakimiyyəti vaxtaşırı reklamların, küçə elanlarının, müəssisə və təşkilatların, mağazaların adları, xüsusən Azərbaycan dövlət dilinin işlənməsi ilə bağlı qanunun tələblərinə uyğun olaraq, paytaxtın mərkəzi küçəsindən tutmuş, ta kənarlarına qədər müəyyən işlər aparır, günubugün də o istiqamətdə fəaliyyətlər aparılır. Bununla da əksər reklam və elanların rəsmi dövlət dilində yazılmasına nail olundu. Amma görüləsi işlər hələ çoxdur: şəhərin müxtəlif yerlərində yenə də həmin absurd dil pozğunluğuna, əcnəbi dillərindəki adlara rast gəlinir. Bizim ən böyük mobil rabitə şirkətlərinin adlarından tutmuş, ta elanlara, reklamlara, müxtəlif qurumların adlarına qədər, reklam lövhələrində rəsmi dövlət dilimizin üslub və qrammatikası pozulur. Reklam sənayesində dövlət dilimizin qayda-qanunları pozulur, sanki arxa plana keçir. Tanınmış ziyalılarımız bunu dəfələrlə vurğulayır: bura Avropa deyil ki, addımbaşı rus, ingilis dilində reklam və elanlarla, müəssisə adlarıyla qarşılaşırıq. Bəli, Azərbaycan qapılarını dünyaya geniş açır: Şərqdən də, qərbdən də ölkəmizə çoxlu qonaqlar gəlir. Respublikamızda müxtəlif beynəlxalq tədbirlər olur. İngilis, rus və dünyanın başqa aparıcı dillərində elanlar və reklamların yayımına heç kim etiraz etməsə də, müəyyən tələblər, şərtlər qorunmalıdır. Dövlət dilimiz haqqında qanunda göstərildiyi kimi, əgər hər hansı elan, reklam mətni xarici dildədirsə, mütləq onun tərcüməsi də verilməlidir, eyni zamanda Azərbaycanca olan mətn xarici dildə olan yazıdan iki dəfə böyük yazılmalıdır. Çox təəssüflər olsun ki, bizdə hələ də bu tələblərə ciddi əməl edənlər azlıq təşkil edir. Başqa bir maraqlı nüansı qeyd edək ki, dünyada siqaret qutusunun üstündə

çox qorxunc anti-reklamlar olur: “Siqaret çəkmək xərcəng xəstəliyinə gətirir!”, “Siqaret çəkmək sizi öldürür” və s. Bizim siqaret qutularının üstündə isə kiçik hərflərlə yazılır: Səhiyyə Nazirliyi xəbərdarlıq edir ki, «siqeret çəkmək sizin səhhətinizə ziyandır». Məgər siqaret çəkmək yalnız hansısa siqaret çəkəninmi səhhətinə ziyandır? İstərdik ki, bu kimi incə məqamlara ciddi diqqət ayıraq. O mənada reklamlarla bağlı problemlərə, gələcək nəsillərə, o cümlədən indiki yeni nəsələ çox ziyan verən, xüsusən də mədəniyyətimizi, dilimizi, ümumiyyətlə, ictimai düşüncəmizi korlayan məsələlərə xüsusi diqqət ayırmağın zamanı yetişib.

Ümumən götürəndə, reklam sahəsi və sənayesində problemlər illərlədir həll olunmur. Son vaxtlar durmadan artan reklam şirkətləri əməkdaş kimi təhsilli-təhsilsiz, kim gəldi işə götürür, onların savadları, intellektual səviyyələri nəzərə alınmır. Klasik reklam artıq öz yerini daha modern formalara verib. İnternet, sosial mediada yeni reklam, PR, eləcə də bildiriş formaları meydana gəlib. Bu yeni texnologiyaları peşəkarcasına bilən insanlara, xüsusən də onları öyrədən ali təhsilə böyük ehtiyac duyulur. Reklam şirkətlərinə peşəkarları yox, məhz qeyri-peşəkarları işə götürmələrin mənfə təzahürləri artıq görünür. Müxtəlif küçələrdə paylanılan və kimə gəldi verilən reklam bukletlərinə, bildiriş kağızlarına diqqət verən az adam tapılar. Milli reklamın ən yaxşı nümunələrinə baxsaq, bir neçəsini çıxmaq şərti ilə, elə bir nümunə tapmaq çətindir ki, Azərbaycan, ümumiyyətlə dünyaya ictimaiyyətini, hansısa qrupları maraqlandıra bilsin. Dəyərli reklam işləri əsasən Qərbdən bizə gəlir. Onu da vurğulayaq ki, bu sahə nə qədər kreativ, nə qədər intellektuallıq tələb edirsə, bir o qədər də peşəkarcasına yanaşma tələb edir. Nə qədər ki, bunlar yoxdur, insanlarda da reklama inam, maraq olmayacaq, onların yayımının heç bir mənası olmayacaq.

Vaxtilə biz təklif etmişdik ki, Azərbaycan televiziyyalarında və İnternet resurslarında yayımlanan reklam mətnləri, videoları, klipləri, musiqi parçaları mütləq Azərbaycanlılar tərəfindən hazırlanmalıdır. Telekanallarda gedən bütün reklamların əksəriyyət hissəsi xaricdən bizə hazır gəlmiş və rus dilində tərcümə olunmuş nümunələrdir. Məsələn, məşhur bir şokoladın reklamı var: «Dayanma, Snikerslə». Kimsə izah edə bilərmi nə demək istəyirlər bu reklam-şüarla?! Bu reklamı anlamaq mümkün deyil. Ona görə də Azərbaycanda reklam haqqında qanunda müəyyən dəyişikliklərə ehtiyac duyulur. Dəyişikliklərdən biri də o ola bilər ki, Azərbaycanda gedən reklam, fərqi yoxdur, yerli və xarici mallar, mütləq azərbaycanlı mütəxəssislər tərəfindən hazırlanmalıdır. Eləcə də bu sahədə mütləq milli mentalitet nəzərə alınmalıdır. Reklamlarda elə şeylər verilir ki, baxanlar dəhşətə gəlir. Şəhərimizi açıq-saçıq, bəzən də erotik, pornoqrafik ştrixlər olan şəkillərdən ibarət reklam brendləri, şəkilləri bürüyüb. Uşaqlar, yeniyetmələr var ki, həmin o şəkillərə baxanda, ən azı, mənəvi-psixoloji sarsıntılar keçirə bilərlər. Yəni bunu tənzimləmək lazımdır. İstər telekanallarda gedən verilişlərarası reklamlarda, istər şəhərdəki böyük plakatlarda olan bu mənfi cəhətlərə cavab verən dövlət qurumunun ciddi nəzarətinə ehtiyac var...

Elin gücü dilindədir, dilin gücü dövlətində

Toplum dili, dil dövləti yaradır. Dövlət dili qoruyur, gəlişdirir. Elin gücü dilindədir, dilin gücü dövlətindədir, desək, yanılmırıq. XXI yüzillikdən tarixin dolanbac dönəmlərinə baxış saldıqda dünyada geniş yayılmış və güclü sayılan dillərin arxasında güclü dövlətlərin durduğunu görürük. Çox da uzaqlara getməyib, Orta yüzilliklərdən bizim dönəmlərə qədər zaman kəsiyinə baxmaq yetər. Ərəb, ingilis, beşyüzillik tarixi olan rus dillərini götürək. Bu dillərin arxasında Ərəb Xilafəti, Böyük Britaniya və rus imperiyaları dururdu. Bu imperiyalar öz rəsmi dillərinin gəlişib yayılmasına, dil qayda-qanunlarının işlənilib möhkəmlənməsinə, başqa dillərdə olan Antik ədəbiyyatın, folklor nümunələrinin öz dillərinə çevrilməsinə, yeni-yeni kitabların yazılmasına davamlı çalışırdılar. Azərbaycan dövlətinin rəhbərliyi, Azərbaycan Parlamenti dövlət dili barəsində gərəkən qanunlar qəbul etmişdir. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev, Prezident İlham Əliyev rəsmi dövlət dili olan Azərbaycan-türk dilinin təmizliyinin qorunması, gəlişməsi haqqında çoxsaylı tövsiyələr vermiş, fərmanlar imzalamışlar: bu məqsədlə dövlət tərəfindən davamlı olaraq gərəkən maliyyə ayrılır.

Onu da vurğulamaq istərdim ki, Azərbaycan dilini müstəqilliyimizə və onun bərpasına qədər qoruyan xalqımız, onun qələm sahibləri olmuşlar. Yoxsa bu dil əcnəbi söz və ifadələrlə korrılanaraq əldən gedib, məhdud anlaşma vasitəsinə çevrilərdi.

Müstəqilliyimizin 28 ilində çox quruculuq işləri görülmüş, uğurlar qazanılmışdır. Ancaq ölkəmizin, dövlətimizin bu illərdə gördüyü böyük işləri, başqa-başqa alanlarda qazandığı uğurları dilçiliyimizin inkişafına aid etmək olmur.

Mən rus və ərəb dilləri timsalında dövlət və dil əlaqələri haqqında fikrimi əsaslandırmaq istəyirəm. Hamıya məlumdur ki, XVI yüzilliyə qədər, I Pyotr dönəminədək indiki güclü rus dili yox idi və bu dövlət möhkəmləndikcə slavyan və türk-tatar dilləri əsasında rus dili formalaşdırılıb yaradılmağa başladı. Rus ədəbiyyatında XVIII yüzildə Fonvizindən qabaq heç bir ədəbi simaya rast gəlinmir. Firdovsi müasir fars dilini formalaşdırdığı kimi, rus dilini ədəbi dil səviyyəsinə qaldırmaqda Puşkinin və digər qələm sahiblərinin böyük rolu oldu. Amma indi gəlişmiş, Avrasiya məkanında aparıcı dilə çevrilmiş rus dilini Rus İmperiyası yaratdı.

İndiki çağda 20-dən çox dövlətin rəsmi dili olan, bütün İslam aləmində yayılmış ərəb dilini isə tək «Qurani-Kərim» deyil, ərəb xilafəti də yaradıb qorudu, inkişaf etdirdi. Cahil, bədəvi ərəblərin dili inkişaf etmiş arami, siryani, fınıkiya, qəhtani və digər sami dilləri hesabına zənginləşdirildi, yüksək səviyyəyə qaldırıldı. Bunu dövlət edirdi. VIII yüzillikdə hakimiyyətə gəlmiş Abbasilər sülaləsi dönəmində, özəlliklə IX yüzillikdə Harun ər-Rəşidin xəlifəliyi zamanında çeşidli dil və tərcümə qurumları, ədəbi dərnəklər yaradılmışdı. Bu qurumlar ərəb dilinin sərf və nəhvini - klassik qrammatikasını, qayda-qanunlarını yaradırdı, hind, yunan, əski türk, fars dillərindəki kitablar, folklor nümunələri ərəbcəyə tərcümə edilirdi, ərəb şifahi ədəbiyyatı nümunələri yazıya köçürülürdü. “Min bir gecə” nağılları, “Kəlilə və Dimnə” alleqorik hekayətləri o dönəmlərdə ərəbcəyə çevrilmişdi. Bunların sırasında “Dədə Qorqud”dan “Dəli Domrul” boyu da vardı. (Təəssüf ki, mənbələrdə adıçəkilən bu boyun tərcüməsi dövrümüzə çatmamışdır...). Bütün bu həşəmətli işlərə görə IX əsri Xilafətin “qızıl dövrü” adlandırırlar. Beləliklə, bədəvi - köçəri ərəblərin dili “Qurani-Kərim”dən sonra ikinci nəfəs

aldı, bütün islam ellərində oxuma-yazmanı, bilim adamlarını öz təsiri altına saldı.

Sovet dönəmində mərkəz türk xalqlarının, onların dillərinin bir-birindən ayrılıb başqa-başqa yollarla getməsinə çalışırdı. Əski türk sözlərinin, digər türk xalqlarının dillərindən sözlərin gətirilməsi pantürkizm sayılırdı. Azərbaycan xalqının milli kimliyi hər vəchlə gizlədilirdi. Burada bir haşiyə çıxım ki, pantürkizm qılıncı tək bizim, yəni Sovetlər Birliyindəki türk xalqlarının deyil, Bolqarıstan, Yunanıstan və İraqda oftoxon (aborigen) türklərin də başı üstündən asılmışdı. O dönəmlərdə bunun şahidi olmuşam. Məni çox etkiləndirmiş, ərəbcə desək, təsirləndirmiş bir olayı oxuculara danışmaq istəyirəm...

1968-70-ci illərdə hərbi dilmanc olduğum Almatıdakı hərbi təyyarəçilər məktəbində İraq kursantları arasındakı türkmənlərlə tanış olduqda sevinclə dedim: “Nə yaxşı dilinizi qoruyub saxlamısınız”. Məhəmmədli Bayat adlı kərküklü isə bildirdi ki, ərəb millətçilərinin Bəəs partiyası onları sıxışdırıb, milli kimliklərini yox etmək istəyir. “Ancaq bacara bilməzlər. Biz qədim və böyük xalqa mənsubuq. Bizim qədim və güclü dilimiz var” deyən Məhəmmədəli İraq türkmənlərinin yaratdığı bir bayatını söylədi:

Qanaraya,
Qan axar qanaraya.
Mən bu dildən vaz keçməm,
Asılısam da qanaraya.

Mən 1970-73-cü illərdə Suriyada, 1977-78-ci illərdə İraqda Səddam dövründə eynən bizim dildə danışan türkmənlərlə gizli-açıq çox danışmışam, dostluq etmişəm. Onlar bütün basqılara rəğmənlə öz dillərini qoruyub saxlamışlar. Ərəblərin yanında belə,

mənimlə öz dilimizdə danışan bu fədakar adamlar haqqında kiçik yazıda geniş danışmaq mümkünsüzdür. Üzərində işlədiyim «Dilmanc» adlı memuarımda bu məsələyə çox toxunmuşam.

Sovet dönəmində yaşamış, türk xalqlarına basqıları görmüş bir qələm sahibi kimi özümdən də, oxuculardan da soruşuram: bəs indi necə? Dilimizin təmizlənməsində, bunun üçün digər türk dillərindən faydalanmaqda qarşımızı kəsən, bizə mane olan varmı? Vardır! O maneçiliyi törədənlər öz içimizdədir, biriləri bilməyərkədən, biriləri bilərəkdən, qəsdən... Bəziləri Anadolu türkcəsindən aldığımız sözlərə qarşı çıxır, bunu Türkiyə türkcəsinin dilimizə basqısı adlandırırlar. Əksinə, bu, qarşılıqlı faydalanmadır. Düşünürəm ki, bizim «bildiriş», «açar» kimi sözlərimiz onların «ilan», «anahdar» sözlərini sıxışdırıb çıxaracaqdır. Bizim dildəki «təyyarə», «müəllim» kimi sözləri «uçaq», «öyrətmən» əvəz edəcəkdir. Təyyarə ərəbcə “uçmaq” feilindən yaranmışdır. Əgər dilimizdə bu feil varsa, niyə ərəbcəni işlətməliyik? “Müəllim” sözü üzərində dayanmaq istəyirəm. Ərəbcə bu söz «ələm, dərd, kədər verən» anlamını verir. Muallim isə “elm”, “bilik verən” deməkdir. Əgər dilimizdə bilmək, öyrətmək feilləri varsa, biz niyə bunlardan düzəldilmiş adları, yəni “bilgi”, “bilim adamı”, “öyrətmən” sözlərini işlətməməliyik?! Əgər dilimizdə “cıziq”, “çevrə” varsa, niyə ərəbcə “xətt”, “dövrə”, “dairə” sözlərini işlədirik? Biz “mədəni insan” dedikdə ərəbcə danışanlar bunu “şəhərli adam” kimi anlayırlar. Çünki ərəbcə bu anlam «insan musaqqaf» deyə işlədilir.

Məni qınamayın, hər kərə müəllim, təhsil, təxliyə, lüğət, səhhət, həşdad və bu qəbildən olan digər sözləri eşidəndə, əsəbiləşirəm. Ərəb sözləri olan təxliyə - boşaltmaq, köçürmək; təhsil - əldə etmək; lüğət - sözlük, səhhət - sağlamlıq, fars sözü “həşdad” - səksən deməkdir. “Təhsil Nazirliyi” adını kim icad

etmişdir? Ərəb özü bu sözləri bu mənalarda işlətmir. Niyə biz “sözlük” deyil, “lüğət” sözünü işlədirik? “Səhiyyə Nazirliyi” adını dilimizə çevirəndə “Sağlamlıq Bakanlığı” alınır. Lüğət ərəbcə “dil” deməkdir. Onlar bu anlamı “qamus” adlandırırlar. Qazaxlar “mərkəzi univərmaq” yox, “aralıq univərmağı” deyirlər. “Stansiya” sözünün yerinə “duracaq” işlətmək olmazmı? Biz, adətən, “peç” deyirik, Suriya ərəbləri isə onu “soba” adlandırırlar... Yüzlərlə belə misallar çəkmək olar.

Hələ Sovet dönəmində dilçilərimizlə, qələm sahibləri ilə dilimizdəki ərəb və fars sözləri yerinə öz sözlərimizi işlətmək barəsində söhbətləşəndə deyərdilər: bu sözlər artıq vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır... (indi də çoxları o fikirdədir). Bəs onda niyə XX əsrin başlanğıc illərində dilimizdə olan mürəkkəb izafət tərkiblərini tulladıq, bir sıra ərəb və fars sözlərini özümüzünkülərlə dəyişdirdik? Bu söz və ifadələr əsrlər boyu dilimizdə “vətəndaşlıq hüququ” qazanmamışdı mı? Söhbət, əlbəttə, dilimizdə olmayan sözlərdən, dini terminlərdən getmir. Bizim dilə tanış olub öyrənən əcnəbi alınma sözləri görüb, istər-istəməz onun yoxsul dil olmasını düşünə bilər. Əslində bu, mənim özümün başıma gəlmişdir.

Ölkəmizdən kənar da dilənci işləyərkən Bakıdan gəlmiş “Kommunist” qəzetinə ötəri baxış salan rus həmkarım gülə-gülə dedi: “İndi bildim ki, niyə sizin tərcüməçilər ərəbcə yaxşı bilirlər”.

O, bizim dili bilmədiyi halda on bir sözdən ibarət cümləni oxuyub, ruscaya çevirdi. Həmin cümlədəki sözlərdən yeddisi ərəb, ikisi rus, yalnız feillər bizimki idi... Həmin sözlərdən yadımda qalanları bunlardır: siqlət, müvəffəqiyyət, əhəmiyyət, mütəşəlliklə, beynəlxalq... Siqlət - ağırlıq deməkdir, Allaha şükür, müvəffəqiyyət və əhəmiyyəti uğur və önəmlə dəyişdirmişik... Ərəbcə sözləri olan «beynə» «arasında» anlamını ve-

rir, «Xalq» sözü isə «yaranmış» deməkdir. Bizim işlətdiyimiz “xalq”a ərəblər “şaab” deyirlər. Biz “beynəlxalq” yerinə “uluslararası” deyə bilmərikmi?

Yazıqlar olsun ki, bizim bir sıra ədəbiyyatşünaslarımız “ağırlıq” əvəzinə “siqlət” işlətməklə yazılarının daha ağır, savadlı olacağını düşünürlər.

Zira Dil - əkilmiş bir ağaca bənzəyir və davamlı qulluq istəyir. Ağaca davamlı olaraq su, gübrə verdikdə, dibini qazdıqda, qurumuş budaqlarını arıtladıqda şaxələnilir, qol-budaq atır. Dildə elədir...

Bizim dilimiz dünyanın ən əski dilidir, ən azı 8-9 min il öncələrdən yaranıb çox tarixi mərhələlər keçmişdir. Onun izlərinə Avropada da, Asiyada da, uzaq Amerikada da, elmi dillə desək toponimlərdə, hidronimlərdə, oykonimlərdə - yəni yer, çay, göl, dağ, dərə və adam adlarında rast gəlinir.

Gəlin ulu dədə-babalarımızdan bizə miras qalmış bu zəngin, gözəl dilimizin dəyərini bilək, onu qurumuş, əyri bitmiş budaqlardan, çör-çöplərdən təmizləyək...

Fazil Güney,
yazıçı-publisit

Bir daha ana dili haqqında

Yazımı xalq şairi, akademik Bəxtiyar Vahabzadənin «Ana dili» şerinin bir bəndi ilə başlamaq istəyirəm:

Dil açanda ilk dəfə ana söyləyirik biz,
«Ana dili» adlanır bizim ilk dərsliyimiz.
İlk mahnımız laylanı anamız öz südüylə
İçirir ruhumuza bu dildə gilə-gilə.

Ana dili azərbaycanlılar arasında tək-cə ünsiyyət vasitəsi deyil, eyni zamanda bizim mənəvi sərvətimizdir. Ona görə də Ana dilinin qorunması, zənginləşdirilməsi, inkişaf etdirilməsi, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyindən, peşəsindən, ixtisasından, vəzifəsindən asılı olmayaraq, hamının və hər kəsin vətəndaşlıq borcudur. Xalqın mədəniyyəti və dili də məhz bu qəbildən olan milli sərvətlərimizdəndir.

Təsadüfi deyildir ki, ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: «Öz ana dilini bilməyən adamlar şikəst adamlardır»!

Danılmaz faktdır ki, ümummilli lider Heydər Əliyevin respublikamıza rəhbərlik etdiyi birinci dövrü - 1969-1982-ci illər ölkəmizin ictimai-siyasi həyatının bütün sahələrində, o cümlədən sənayedə, kənd təsərrüfatında, mədəniyyətimizdə, təhsilimizdə, incəsənətimizdə yüksəliş illəri olmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyev, Sovet rejiminin qadağalarına baxmayaraq, ana dilinin qorunmasına, onun tətbiqində öz prinsipial mövqeyinə həmişə sadıq olmuşdur.

Keçmiş Sovetlər Birliyi dövründə, bütün rəsmi tədbirlər, digər müttəfiq respublikalarda olduğu kimi, Azərbaycanda da yalnız rus dilində aparılırdı. Lakin ümummilli lider Heydər Əliyev

14 iyul 1969-cu ildə respublika partiya təşkilatının rəhbəri seçildikdən sonra o, bu sahədə də öz müstəqil, prinsipial mövqeyini nümayiş etdirdi.

Yaxşı yadımdadır. Respublika rəhbərliyinə gəlişindən az sonra 1 noyabr 1969-cu il tarixdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (hazırkı BDU-nun-İ.A.) 50 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda iştirak edən ümummilli lider Heydər Əliyev o dövrün qadağalarını, o cümlədən ana dilinin tətbiqi ilə əlaqədar kommunist rejiminin məhdudiyyətlərini pozaraq, Azərbaycan dilində çıxış etdi və bu çıxış universitet ziyalılarının uzun illərdən bəri gözlədiyi milli oyanış istiqamətində həlledici addım oldu. Bu gün böyük qürur hissi keçirirəm ki, həmin yığıncaqda iştirak edərək bir qrup dərns əlaçısı və ictimaiyyətçi tələbə ilə birlikdə yığıncağın rəyasət heyətində qoyulmuş universitet bayrağının fəxri qaravulunda dayanmışdım, o bayrağınkı ulu öndər həmin yığıncaqda ona «Qırmızı Əmək Bayrağı» ordenini sancdı. Yığıncağın sonunda respublika rəhbəri səhnədən düşərkən fəxri qaravulda dayanmış tələbələrlə də səmimi görüşdü.

Azərbaycanın 21 aprel 1978-ci il tarixli Konstitusiyası layihəsini hazırlayan komissiyanın sədri olmuş Heydər Əliyevin ana dilinə olan sonsuz məhəbbəti və prinsipiallığı nəticəsində Konstitusiyanın 73-cü maddəsinə dövlət dilinin Azərbaycan dili olması barədə müddəə daxil edilmişdi. Nəzərə almaq lazımdır ki, həmin dövrdə milli dilin yalnız üç müttəfiq respublikada dövlət dili olması nəzərdə tutulmuşdu.

Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası tərəfindən 22 dekabr 1992-ci il tarixdə qəbul edilmiş «Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında» Qanunda dövlət dilinin, əsassız olaraq, türk dili olması göstərilmişdir.

Bizim türk xalqına, mədəniyyətinə, tarixinə, ədəbiyyatına və

dilinə böyük hörmətimiz vardır. Belə ki, Azərbaycan dili qədim və zəngin tarixə malik türk dili ailəsinin Oğuz qrupuna daxildir. Lakin zaman keçdikcə Azərbaycan dili özünəməxsus inkişaf qanunları ilə cilalanmış kamil qrammatik quruluşa, zəngin söz fondu, geniş ifadə imkanları, yüksək səviyyəli yazı normalarına malik müstəqil dil kimi formalaşmışdır.

Müstəqil dövlətimizin ilk Konstitusiyası 12 noyabr 1995-ci il tarixdə referendum (ümumxalq səsverməsi) yolu ilə qəbul edilərkən, məhz, ümummilli lider Heydər Əliyevin ana dilinə olan dəyişməz mövqeyi və prinsiplilliyi nəticəsində Konstitusiyanın 21-ci maddəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət dili olması barədə müddəa qanunvericilik qaydasında bir daha öz əksini tapdı.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 21-ci maddəsinin I hissəsində göstərilir: «Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir». Həmin maddənin II hissəsində isə göstərilir: «Azərbaycan Respublikası əhalinin danışdığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir».

Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının 25 dekabr 1991-ci il tarixdə qəbul etdiyi «Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu uzun müddət icrasız qaldığına görə, təsadüfi deyildir ki, ümummilli lider Heydər Əliyev 18 iyun 2001-ci il tarixdə «Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərman imzaladı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ümummilli lider Heydər Əliyevin 4 iyul 2001-ci il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət dil komissiyasının tərkibini təsdiq etmiş və məsələnin müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alaraq komissiyaya

sədrliyi öz üzərinə götürmüşdü.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 9 avqust 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə hər ilin avqust ayının 1-nin Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilməsi qərara alınmışdır.

«Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili işlənir. Əcnəbilərə xidmət göstərilməsi ilə bağlı müvafiq xidmət sahələrində dövlət dili ilə yanaşı, digər dillər də tətbiq oluna bilər. Zəruri hallarda reklam və elanlarda (lövhələrdə, tablolarda, plakatlarda və s.) dövlət dili ilə yanaşı, digər dillər də istifadə oluna bilər. Lakin bu zaman onların tutduğu sahə Azərbaycan dilindəki qarşılığının tutduğu sahədən böyük olmamalı və Azərbaycan dilindəki yazıdan sonra gəlməlidir.

Təəssüflər olsun ki, bir çox hallarda Qanunun bu tələbi ciddi surətdə pozulur, xüsusilə özəl müəssisələrdə lövhələr, reklamlar yalnız əcnəbi dildə yazılır.

«Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 13-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan dilinin orfoqrafiya və orfoepiya normaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir. Hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxslər həmin normalara əməl etməlidirlər. Həmin orqan, 5 ildə bir dəfədən az olmayaraq, yazı dili normalarını təsbit edən lüğətin (orfoqrafiya lüğətinin) nəşr olunmasını təmin etməlidir.

Bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 5 avqust tarixli 108 №-li Qərarı ilə «Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları» təsdiq edilmişdir. Lakin həmin sənəd təsdiq edilərkən Qaydaların 1-ci və 3-cü bəndlə-

rində orfoqrafıq səhfə yol verilmişdir. Belə ki, ara sözləri cümlə əvvəlində gələndə özündən sonra, cümlə ortasında gələrkən hər iki tərəfdən, cümlə axırında gələrkən isə özündən əvvəl vergül durğu işarəsi qoyulmalıdır. Lakin həmin sənəd təsdiq edilərkən bu qaydanın tələbi pozulmuş, ara sözləri digər cümlə üzvlərindən vergüllə ayrılmamışdır.

Ona görə də ixtisasından, tutduğu vəzifəsindən asılı olmayaraq, hər bir vətəndaş, xüsusilə, mütəxəssislər bu barədə öz sözünü deməli, dilimizin, əlifbamızın daha da təkmilləşdirilməsi və zənginləşdirilməsi üçün mövqeyini bildirməlidir. Bu, hər bir azərbaycanlının müqəddəs mənəvi borcudur.

Bu baxımdan, dilçi-mütəxəssis olmasam da, Azərbaycan dili, latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları ilə bağlı bir sıra məsələlər barədə fikirlərimi oxucularla bölüşmək istəyirəm.

Məlum olduğu kimi, latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasında apostrof işarəsi nəzərdə tutulmamışdır. İlk baxışda adama elə gəlir ki, bu əhəmiyyətsiz məsələdir. Lakin, əslində, bu belə deyildir. Azərbaycan dilində elə sözlər var ki, onları apostrofsuz təsəvvür etmək çətindir. Məsələn: fəl, sürət, heyət, şöbə, süni, şer, mədə və s. Bu siyahını davam etdirmək də olardı, lakin fikrimizi əsaslandırmaq üçün bu misallar kifayət edər. Qeyd edilən sözləri apostrofsuz yazıb tələffüz edərkən onların səs quruluşunda kəskin dəyişiklik olması hamıya məlumdur.

Əlifba, orfoqrafiya qaydaları, qrammatik qaydalar, bunların hamısı dilin inkişafına xidmət etməlidir. Lakin bu gün biz latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasında apostrofu nəzərdə tutmamaqla, dilimizin intonasiya imkanlarının inkişafına süni surətdə maneə yaratmış oluruq.

Gözləmək olardı ki, yeni «Azərbaycan dilinin orfoqrafiya

qaydaları» təsdiq edilərkən bəzi sözlərin apostrofla yazılması da bu Qaydalarda öz əksini tapacaqdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 05.08.2004-cü il tarixli 108 №-li Qərarı ilə «Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları» təsdiq edilmişdir. Lakin, təəssüflər olsun ki, yeni qəbul edilmiş orfoqrafiya qaydalarında da bu məsələ öz əksini tapmadı.

Yeri gəlmişkən, bir məsələ barəsində də oxucularla fikir bölüşmək istəyirəm. Təxminən, 1991-1992-ci illərdə rəsmi sənədlərdə, mətbuat səhifələrində «№» işarəsinin «saylı» sözü ilə əvəz edilməsi dəb düşdü. Halbuki, belə əvəzetmə mənasız olmaqla, real vəziyyətə uyğun gəlmirdi. Ən əvvəl, hamıya məlumdur ki, «№» işarəsi beynəlxalq aləmdə özünə «vətəndaşlıq hüququ» qazanmış, milliyyətindən və dilindən asılı olmayaraq, hamı bu işarəni başa düşür, həmçinin, bu işarə bütün kompüterlərdə, yazı makinalarında vardır.

Digər tərəfdən, bir sıra obyektlərin, idarə və müəssisələrin, həmçinin, sənədlərin sayını göstərən rəqəmlərin yanında saylı sözünün yazılmasını təbii hal kimi qəbul etmək olar. Lakin belə vəziyyət çox hallarda heç də özünü doğrultmur. Məsələn: «Azərbaycan» qəzetinin 115-ci sayı dedikdə buradan aydın olur ki, yəni indiyə kimi qəzetin 114 nömrəsi buraxılmışdır. Lakin bu sözləri 129 saylı avtobus marşrutuna aid etmək olmaz. 129 saylı marşrut dedikdə belə çıxır ki, bundan əvvəldə 128 marşrut da mövcuddur. Halbuki, belə deyildir. Fikrimizi daha dəqiq izah etmək üçün hərbi hissələrə verilən nömrələr buna yaxşı misaldır. Hərbi hissələrə verilən nömrələr heç də onların sayına uyğun gəlməməklə, şərti xarakter daşıyır. Başqa sözlə, marşrutlara, təhsil müəssisələrinə, hərbi hissələrə, nəqliyyat vasitələrinə verilən nömrələr heç də onların faktiki sayını əks etdirmir, sadəcə olaraq, onları bir-birindən fərqləndirmək və hərbi hissələrin sayını

isə məxfi saxlanması üçün verilən şərti nömrələrdir.

Ona görə də bir neçə illər bundan əvvəl «№» işarəsinin «saylı» sözü ilə, əsassız olaraq, əvəz edilməsinin əleyhinə olmaqla, məsələnin ictimai əhəmiyyətini nəzərə alaraq, bütün oxucuları və mütəxəssisləri bu haqda hazırda da fəal müzakirəyə dəvət edirəm.

Vaxtilə, konkret desək 1970-1980-ci illərdə dövlət idarə, müəssisə rəhbərləri, ziyalılar, o cümlədən müəllimlər, həmçinin, rayon (şəhər) qəzetlərinin redaktorları öz yazılarının qrammatik baxımdan düzgünlüyünü «Kommunist» qəzeti ilə yoxlayırdılar. Başqa sözlə, «Kommunist» qəzetinin yazı mədəniyyəti bir növ etalon idi. Hətta, o vaxtlar, belə ifadələr də vardı: «Bir halda ki, «Kommunist» qəzetində belə yazılıb, deməli, belə də olmalıdır». Lakin təəssüflər olsun ki, bu sözləri hazırda dərc olunan bir çox qəzetlər, xüsusilə müstəqil qəzetlər və jurnallar barəsində demək olmaz. Bir çox müstəqil qəzet və jurnallar bir də görürsən, hətta, bir hərfi də sətirdən sətərə keçirirlər.

Yaxud da yeni abzas «Belə ki» söz birləşməsi və ya «O» şəxs əvəzliyi ilə başlayır. Bu isə, qrammatika baxımdan, yolverilməzdir. Belə ki, bu söz birləşməsi və şəxs əvəzliyi, müvafiq olaraq, əvvəlki abzasdakı fikri və ya nəzərdə tutulan şəxsi açıqlamaq məqsədi daşıyır.

Yaxud başqa misal. Kütləvi informasiya vasitələrində gədən yazılarda bəzən abzas «Lakin» inkar bağlayıcısı ilə başlayır. Halbuki, bu da əvvəlki abzasın axıncı cümləsində irəli sürülən fikrin inkarı olmaqla, əvvəlki abzasın son cümləsinin ardınca getməlidir. Belə nöqsanlara, təəssüflər olsun ki, hətta elmi nəşrlərdə də rast gəlinir.

Digər xarakterli bir nöqsan barədə də mülahizəmi bildirmək yerinə düşər. Kütləvi informasiya vasitələrində, o cümlədən jur-

nallarda ağır, iri həcmli abzaslara yol verilir. Hətta, təcrübədə jurnalların birində dərc olunmuş bir səhifəlik məqalənin cəmi bir abzasdan ibarət olması faktına da rast gəlmişəm. Müəyyən bir fikir bitdikdən sonra həmişə abzasdan başlamaq kimi, qaydaya əməl edilməsi oxucunu yormur, başlıcası isə, yazının asan qavranılmasını təmin edir. Çox təəssüflər olsun ki, belə faktlar yeganə hal deyildir.

Təsadüfi deyildi ki, Ədliyyə Nazirliyi Ədliyyə Akademiyasında vaxtaşırı təşkil olunan ixtisasartırma kurslarının tədris-tematik proqramlarına, bir qayda olaraq, dövlət dili ilə bağlı mövzular daxil edilir, bu haqda mühazirələr dinləyicilərin dərin marağına səbəb olmaqla, onlar da bu mövzu ilə bağlı müzakirələrdə fəal iştirak edirlər.

Yazımı, xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin şerindən bir bəndlə başladığımı kimi, sonunu da böyük şairin sözləri ilə tamamlamaq istəyirəm:

Bu dil, - tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
Bu dil, - əcdadımızın bizə qoyub getdiyi
Ən qiymətli mirasdır, onu gözlərimiz tək
Qoruyub nəsillərə biz də hədiyyə verək.

İlham Abbasov

*Ədliyyə Akademiyasının baş müəllimi,
Baş ədliyyə müşaviri, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru*

Azərbaycan dövlət dilinin qorunması və inkişafı: kreativ yanaşmalar

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının 2020-ci ilin 1-ci qrant müsabiqəsində qalib gəlmiş “Azərbaycan dövlət dilinin qorunması və inkişafı istiqamətində tədbirlərin təşkili” layihəsi iyul ayının əvvəllərindən icra edilir.

“Qayğı və Himayə” Xeyriyyə Fondu tərəfindən həyata keçirilməyə başlanılan bu dəyərli layihə çağdaş İnternet dövründə - İKT-nin sürətlə dəyişdiyi, qloballaşan zəmanəmizdə xüsusi olaraq xaricidilli elektron və sosial resurslardan bəhrələnən yeni virtual-kreativ nəsil nümayəndələrinin, eyni zamanda, başqa ölkələrdə yaşayan, yad dillərdə təhsil alan gənc soydaşlarımızın arasında Azərbaycan dövləti dilinin işlənməsi, yeni leksik vahidlərlə, anlayış və terminlərlə zənginləşdirilməsini, azərbaycancamızın daha da inkişaf etdirilməsi məsələlərinin araşdırılmasını, bu istiqamətdə aktual addımları, innovativ təşəbbüslərini dəstəkləyir.

Əsas hədəf dövlət dilimizin zənginləşməsində, qorunmasında, inkişaf etdirilməsində, tədqiqi və təbliği istiqamətində yeni nəslin iştirakını təmin etmək, İnternet və qlobal elektron resurslarında, sosial şəbəkələrdə geniş istifadəsində gənclərin rolunun artmasına nail olmaq, bu yöndə fərqli - kreativ formaların axtarılaraq tapılmasına, o mövzuda həyata keçirilən rəsmi dövlət proqramlarının, tədbirlərin geniş ictimaiyyət tərəfindən tanıtılmasına və dəstəklənməsinə yönəldilib. Azərbaycanda 60-dan çox millət, etnik qrup, xalqın nümayəndələri multikultural sistemdə yaşayır. Onların hər birinin də öz ana dilində danışan nümayəndələri mövcuddur. Lakin Azərbaycan dili ümummillli və ümummillli dövlət ünsiyyət vasitəsi kimi qəbul edilib və konstitusiyamızda bu fakt qanuniləşdirilib. Ümummillli Lider Heydər Əliyevin, eyni zamanda ölkə Prezidenti İlham Əliyevin

böyük səyləri nəticəsində rəsmi dövlət dilimizə hərtərəfli qayğıya baxmayaraq, 50 milyon soydaşımızın böyük əksəriyyəti respublikamızın xaricində yaşadığından, bir çox hallarda, yazılı və elektron KİV-də, xüsusən İnternet resurslarında – sayt və portallarda, müxtəlif sosial şəbəkələrdə Azərbaycan dövlət dilinin ədəbi normaları, onun qrammatik və leksik qayda-qanunları bilərəkdən, yaxud məlumatsızlıqdan pozulur, fərqi nə varmadan, yad leksik vahidlərdən, anlayış, ifadələrdən, terminlərdən götürülərək işlənir.

Ümummillə rəsmi ünsiyyət vasitəmiz hesab olunan dövlət dilimizdə yazanların, danışanların, xüsusən də elektron resurslarda azərbaycancadan istifadə edən yeni nəsil nümayəndələrinin istər şifahi nitqdə, istərsə də yazılı üslubda yanlışlıqlara yol verməsi, lazımsız ixtisarlardan, gərəksiz yaddilli elementlərdən, sözlərdən gen-bol istifadə etməsi ana dilimizin inkişafını əngəlləyir, onun öz daxili imkanlar hesabına təbii inkişafına mane olur, gənclərin əcnəbi dillərə marağını artıraraq dövlət dilimizin bütün üslublarından istifadəni ləngidir.

Sadalanan bu problemlərin qarşısını almaqdan ötrü elə yeni kreativ gənclərdən, İnternet və sosial media, şəbəkələrdən yararlanaraq Azərbaycan dövlət dilinin qorunması, zənginləşdirilməsi və inkişafı üçün kreativ-innovativ yanaşmaların dəstəklənməsinə ehtiyac duyulur.

Əlifbamızda olmayan hərflərin – ş əvəzinə sh, yaxud w kimi ingillis dilinə məxsus işarələrdən və ya rus dilindən alınma termin və kəlmələrdən, lüzumsuz ləhcələrdən geniş istifadə edilməsi dilimizin orfoqrafiya, qrammatika, leksik laylarını dağıdır, azərbaycancamızın ümumişləkliyinə kölgə salır. Gənclərimiz sürət əsrində bilmədən ədəbi dilimizin qayda-qanunlarına qarşı çıxmış olurlar. Bu baxımdan gənc və istedadlı filoloq alimlər, yaradıcı kreativ yeni nəsil nümayəndələri, bloqqerlər, yazarların iştirakı ilə fəaliyyətlərin təşkili, materiallardan ibarət «Dövlət di-

limiz - milli ruhumuz» adlı elmi-kütləvi toplusunun nəşri, dövlət dilinin inkişafına yönəli müxtəlif məzmun və formatlı məhsulların, yazıların elektron və virtual variantda yayımı, sosial şəbəkədə virtual kampaniyaların təşkili nəzərdə tutulub.

Prezident İlham Əliyevin imzaladığı 9 aprel 2013-cü il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nda da göstəriləyi kimi, ölkəmizdə dil siyasətinin birmənalı şəkildə formalaşdırılması, ana dilinin dövlət dili kimi tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi və dünya azərbaycanlılarının ünsiyyət vasitəsinə çevrilərək milli həmrəyliyin göstəricisi kimi beynəlxalq aləmdə rol, nüfuzunun yüksəlməsi dövrümüzün vacib məsələlərindəndir. Dövlət dilimizin inkişafı və zənginləşməsiylə bağlı ölkəmizdə atılan rəsmi addımlara baxmayaraq, qloballaşan, virtuallaşan zamanədə Azərbaycanımızın qorunmasına böyük ehtiyac duyulur ki, bu məsələdə isə yeni kreativ - intellektual gənclərin öhdəsinə ciddi vəzifələr düşür. Ölkəmizin dövlət dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun inkişafı, qorunması, elektron məkanda daha geniş istifadəsi və zənginləşdirilməsi mexanizminin yaradılması 50 milyonluq soydaşımızın ümummillə ünsiyyət məkanında birləşməsinə xidmət edəcəkdir. Müstəqillik dönəmində də dövlət dilimizin inkişafına əngəllər törədən xeyli sayda obyektiv və subyektiv hallar ortaya çıxıb. Bu istiqamətdə aparılan müşahidələr, araşdırmalar, xüsusən də ədəbiyyat, mənəviyyat, milli-mənəvi dəyərlərimizlə bağlı həyata keçirilən layihələr zamanı monitorinqlər bir daha əsas verir ki, Azərbaycan dövlət dilinin həm şifahi, həm də yazılı üslublarına qarşı xaricdən, xüsusən də İnternet, sosial media, sosial şəbəkələr yazılı, elektron və KİV-dən, TV-lərdən güclü basqılar mövcuddur.

Tarix ortaya qoyduğu həqiqətlər var: dövlət dili millətin

mənəviyyat bayrağı, milli mənlik və qürur mənbəyidir. Azərbaycanın dövlət dili kimi yaşaması, möhkəmlənməsi, inkişaf etməsi xalqımızın ən böyük nailiyyətlərindən sayılmalıdır: bu fakt, ilk növbədə, təkcə dil - mədəniyyət məsələsi deyil, həm də Azərbaycançılıq məfkürəsi ilə bağlıdır. Təsadüfi deyil ki, möhtərəm Prezident İlham Əliyev məhz bu prinsipləri nəzərə alaraq qeyd edib: “Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq qorunması və işləkliyinin təmin edilməsi müstəqil dövlət quruculuğunun prioritet prinsipləri sırasındadır”. Məhz buna görədir ki, ölkəmizdə ana dilimizə dövlətçiliyin əsas atributlarından biri kimi yanaşılır, rəsmi dili siyasəti dövlətimizin yüksək diqqət və qayğısı ilə əhatə edilib.

Fəqət, qloballaşma proseslərinin geniş vüsət aldığı hazırkı şəraitdə gündəlik həyata daxil olan texnoloji yeniliklərin insanlar tərəfindən sürətlə mənimsənilməsi və maneəsiz informasiya mübadiləsi imkanlarının artması ana dilinin potensial imkanlarından istifadədə bəzi çətinliklər yaratmışdır. Təəssüflər olsun ki, bu gün canlı danışmaq dilimizdə, ədəbi-bədii sahədə, kütləvi informasiya vasitələrində çoxsaylı və arzuolunmaz üslub pozuntuları, eləcə də qəlizlik hallarına rast gəlinir. Bir çox hallarda küçə reklam lövhələrindəki, elektron-görüntülü elanlarındakı mətnlər hətta savadlı insanlar tərəfindən çətinliklə oxunur. Son vaxtlar Bakının dünyanın beynəlxalq tədbirlər məkanına çevrilməsi, respublikamızda turizmin inkişafı geosiyasi və iqtisadi imkanlarımızı artırmaqla yanaşı bəzi mənfi hallara, xüsusən də xarici dildə danışmağı üstünlük hesab edənlərin sayının nəzərəcarpacaq dərəcədə artması hesabına dövlət dilinin inkişafına təsir göstərir. Azərbaycan dilinə “yeni qaydalar” gətirmə əlamətləri hiss olunur. Əcnəbidilli lövhələrin sayı artır və bu, gənc nəslin azərbaycançılıq ruhunda tərbiyə edilməsinə mənfi təsir göstərir. Bütün bunları nəzərə alaraq layihə çərçivəsində Azərbaycan dövlət dilinin işlənməsi, qorunması, inkişafı

sahəsində yeni dövrün tələblərinə uyğun kreativ təşəbbüslərin genişlənməsi istiqamətində tədbirlərin, layihələrin həyata keçirilməsi zərurətə çevrilir.

Azərbaycan dövlət dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsini, ölkədə dil araşdırmalarının əsaslı surətdə yaxşılaşdırılmasını və ədəbi dilin müasir cəmiyyətin aktual problemləri ilə əlaqələndirilməsini təmin etmək olduqca aktual, vacib məsələlərdəndir. Məktəblilər - uşaq, yeniyetmə, gənclər arasında ana dilinə qarşı sevginin azaldılmasına təsir edən İnternet resurslarında, kompüter oyunlarında, smartfon proqramlarında, sosial şəbəkələrdə, videopaylaşım platformalarında əsasən ingilis, rus və türk dillərindən istifadə olunur ki, bu da yeni nəsil nümayəndələrinin dövlət - ana dillərinə qarşı yadlaşma sindoromu, natamamlıq kompleksini yarada bilər. Bu baxımdan layihə sadalanan problemin həllinə yönəli bir çox problemlərin ictimailəşdirilməsində kreativ gənclərin cəlb edilməsini, həvəsləndirilməsini nəzərə alır.

İKT və İnternet dövründə, sürətlə dəyişən, qloballaşan dünyamızda xarici resurslarda işləməyə üstünlük verən virtual yeni nəsil nümayəndələri, eləcə də başqa ölkələrdə yaşayan və yad dillərdə təhsil alan gənc soydaşlarımız arasında Azərbaycan dövlət dilinin işlənməsi, yeni lüğət vahidləri, anlayış və terminlərlə zənginləşdirilməsini, azərbaycancamızın daha da inkişaf etdirilməsi məsələlərin araşdırılmasını, bu istiqamətdə aktual addımları, innovativ təşəbbüslərini dəstəkləyir.

Layihədə gənc və istedadlı filoloq alimlər, yaradıcı kreativ yeni nəsil nümayəndələri, bloqqerlər, yazarların iştirakı ilə fəaliyyətlərin təşkili, materiallardan ibarət «Dövlət dilimiz - milli ruhumuz» adlı elmi-kütləvi toplunun nəşrini, dövlət dilinin inkişafına yönəli müxtəlif məzmun və formatlı məhsulların, yazıların elektron və virtual variantda yayımını, sosial şəbəkələrdə virtual kampaniyaların təşkilini nəzərdə tutur.

Əsas hədəf dövlət dilimizin rəsmi üslubunu - Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşməsində, qorunmasında, inkişaf etdirilməsində, tədqiqi və təbliği istiqamətində yeni nəslin iştirakını təmin etmək, İnternet və qlobal elektron resurslarında, sosial şəbəkələrdə geniş istifadəsində gənclərin rolunun artmasına nail olmaq, bu yöndə yeni metodların, formaların axtarılaraq tapılmasına, o mövzuda həyata keçirilən rəsmi dövlət proqramlarının, tədbirlərin geniş ictimaiyyət tərəfindən tanıtılmasına və dəstəklənməsinə yönəldilib.

Azərbaycan dövlət dilinin normaları, qayda-qanunları, tələffüz və nitq mədəniyyəti, yazı vərdişləri, şifahi nitq və yazmaq bacarıqları daha çox İnternet – sosial şəbəkələrdə, KİV-də, xüsusən də yeni nəsillə nümayəndələri arasında pozulduğuna görə, eyni zamanda ana dilimizin zənginləşməsi, elektron resurslarında daha geniş istifadəsi də sadalanan peşə nümayəndələrindən asılıdır. Uşaqlar, şagirdlər, yeniyetmələr, gənclər, tələbələr, dilçilər, jurnalistlər, yazıçı və publisistlər, tərcüməçilər, xaricdə yaşayan soydaşlarımız, yazılı və elektron KİV nümayəndələri, bloqer və İnternet – sosial media, qlobal şəbəkə istifadəçilərini əhatə edəcək layihədə real olaraq 500, elektron olaraq çoxlu sayda iştirakçıların faydalanacağı gözlənilir. Hər iki cinsi əhatə edəcək layihədə kiçik yaş qrupundan tutmuş, ta orta nəsillə nümayəndələrinə qədər insanlar bəhrələnmə bilirlər.

Layihə və fəaliyyət nəticəsində aşağıdakı real nəticələr əldə edilməsi nəzərdə tutulur:

- istedadlı dilçi alimlər, qələm adamları - yaradıcı şəxslər, publisistlər, gənc bloqerlər, İnternet istifadəçiləri, sosial şəbəkədən yararlanan yeni nəsillə nümayəndələri arasında əlaqələrin yaranmasına, eləcə də Azərbaycan dövlət dilinin üslublarının daha da inkişafına nail olunacaq, onun leksik-qrammatik formaları zənginləşəcək;

- dövrün tələblərindən irəli gələrək, dövlət dilinin inkişafı

və zənginləşməsi istiqamətində dilçilərin, araşdırmaçı filoloqlar, yaradıcı gənc kreativlər tərəfindən elmi məqalələrinin yazılması təşviq ediləcək, elmi-kütləvi toplu çap ediləcək və həmin məqalələrin nüfuzlu elektron saytlarda, intellektual rəqəmsal dərgilərin səhifələrində nəşrinə, eləcə də İnternet resurslarında yayımına çalışılacaq;

- İnternet texnologiyalarına uyğun olaraq, Azərbaycan dövlət dilinin beynəlxalq informasiya resurslarında inkişafı və zənginləşməsi mövzularında gənc intellektuallar, populyar bloqerlər tərəfindən müxtəlif formatlı materialların hazırlanmasına təkan veriləcək və bunların e-resurslarda, müxtəlif sosial şəbəkələrdə yayımı təşkil ediləcək;

- Tanınmış qələm adamlarının, dilçilərin, gənclərin, bloqerlərin dövlət dili məsələlərinə həsr olunacaq görüşləri keçirəcək. Hazırlanmış materiallar elektron kitab formasında rəqəmsal nəşrə hazırlanacaq, İnternetdə yerləşdiriləcək və azad istifadə üçün yayımlanacaq;

- Dövlət dili ilə bağlı İnternet və sosial mediada ayrıca elektron resurs yaradılması nəzərdə tutulur. Feysbuk səhifəsi təşkil ediləcək ki, hazırlanacaq materiallar burada yerləşdirməklə gənclər və dünyada yaşayan soydaşlarımız arasında ana dilimizin öyrənilməsinə, populyarlaşmasına, İnternetdə çevik surətdə yayılmasına, inkişafına təkan verəcək virtual kampaniyalar təşkil olunacaq;

- Dövlət dilinin qorunması və inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi ilə bağlı kreativ-innovativ formada aksiyaların, dilimizin tarixinin araşdırılmasına yönəli tədbirlər təşkil ediləcək. Layihənin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan məkanlarda fəaliyyət göstərən yaradıcı təşkilatlar, KİV mərkəzləri, ali məktəblər, elm ocaqlarının potensialından yararlanmağa çalışılacaq.

- Ədəbi dilin işlənməsi, qorunması, inkişaf etdirilməsinin vacibliyi barədə fikir mübadilələri, diskussiyalar aparılacaq, gö-

rüş və tədbirlər keçiriləcək;

- Yazılı və elektron KİV-də, İnternet - sosial şəbəkələrdə media-aksiyalar təşkil ediləcək.

- Azərbaycan dövlət dili İnternet resurslarında, o cümlədən də sosial şəbəkələrdə daha geniş istifadə ediləcək;

- Dilimizdə düzgün və səlis formada yazmağa və oxumağa həvəsləndiriləcək, xüsusən də yeni nəsil nümayəndələri və İnternet istifadəçiləri arasında kreativ dəb olaraq Azərbaycan dövlət dilindən ümummilli ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edilməsi genişləndiriləcək;

- Fərqli - virtual yazı və müaliə mədəniyyəti estetikası, çevik e-dil bacarıqları formalaşdırılacaq, elektron müaliə və e-yazı vərdişlərin genişləndirilməsi;

- Real və virtual formada kreativ-innovativ təşəbbüsləri dəstəkləməklə, günümüzün tələblərinə uyğun fəaliyyətlərinin istiqamətləri ilə dilimizin zənginləşdirilməsi situmullaşdırılacaq;

- Kreativ-innovativ üsullarla və elektron nəşrlərlə çalışmaq vərdişləri, bu istiqamətdə bacarıqlar formalaşdırılacaq, elektron kitabxana resursları daha da zənginləşdiriləcək;

- Təşkilatın könüllülərinin layihə çərçivəsində cəmiyyətə faydalı olacaq işlər ətrafında birləşməsinə, yeni bacarıq və vərdişlərə yiyələnməsinə təkan verilməlidir.

Televiziya, radio, İnternet və mətbuatda - ölkəmizin nüfuzlu mətbu orqanlarında, "Space" TV, İctimai Televiziyada və digər KİV-də, İnternet saytlarında, TV-lərdə, Fesybuk kimi sosial şəbəkələrdə layihə, şəbəkə resursu, haqqında rəylər, diskussiyalar, müzakirələr, mütəxəssis fikirləri, elmi-kütləvi məqalələr, bloqer materialları yayımlanacaq, müzakirə xarakterli reportaj və süjetlər hazırlanacaqdır.

"Qayğı və Himayə" Xeyriyyə Fondu

Mündəricat

Dövlət proqramı	3
Aristokratiyanın dili	9
Xalqımızın mənəvi sərvəti: dilimiz-varlığımız	16
Ana dilimizin taleyinə cavabdehlik missiyası	22
Dilin reklam üslubu haqqında	29
Elin gücü dilindədir, dilin gücü dövlətindədir	39
Azərbaycan dövlət dilinin qorunması və inkişafı: kreativ yanaşmalar	46
Mündəricat	56

“Dövlətimiz - dilimiz”

Azərbaycan dilində

Çapa imzalanmışdır: 28.08.2020

Kağız formatı: 60x84. 1/16

Çap vərəqi: 3,5

Tiraj: 480

“BRAUN” MMC-nin sifarişinə əsasında

“Maarif” nəşriyyatının mətbəəsində

çap edilmişdir.